

FUND OG FORSKNING

BIND 60

2021

DET KGL. BIBLIOTEK

FUND OG FORSKNING

Bind 60

2021

FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 60

2021

With summaries

KØBENHAVN 2021

UDGIVET AF DET KGL. BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget:
Den store julegås ankommer med *Julemandshæren* til Københavns Rådhus i 1974
(se side 273). Fotograf: Nils Vest. Tak til fotografen for tilladelse til
at måtte bringe dette fotografi.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek.

Om titelvignetten se side 130

© Forfatterne og Det Kgl. Bibliotek

Redaktion:
Claus Røllum-Larsen

Artikler i *Fund og Forskning* gennemgår 'double blinded peer-
review' for at kunne antages. Undtaget fra denne norm er dog
i dette nummer artiklerne under 'Fund'.

Grafisk tilrettelæggelse: Narayana Press

ISSN 0069-9896

VENUSINS AUTOGRAFER

Harald Ilsøe in memoriam

AF
PETER ANDERSEN

Bidragets baggrund og formål

Jon Jacobsen alias Venusin eller 'Venusinus', som han selv kaldte sig på latin, er i dag kun kendt i en snæver kreds af renæssanceforskere.¹ Hans beskedne navkundighed kontrasterer med hans betydning i begyndelsen af Christian 4.'s regeringstid, især for forståelsen af konflikten mellem den unge konge og Tycho Brahe. Da han var på højdepunktet af sin karriere, hyldede han i al offentlighed heliocentrismen. I den promotionstale, han holdt i 1602 som dekan for det filosofiske fakultet, sandsynligvis i kongens tilstedeværelse, forsvarede han dette nye verdensbillede.² Det kunne på det tidspunkt næppe lade sig gøre

¹ Den grundlæggende biografi er stadigvæk værdifuld, men på mange punkter forældet: Holger Frederik Rørdam: Jon Jacobsen Venusinus. *Kirkehistoriske Samlinger*, 3/1, 1874-1877, s. 241-310. For rettelser og tilføjelser jf. Peter Hvilshøj Andersen: *Die Nibelungen zogen nach Dänemark*, Frankfurt/M. 2007, s. 39-55; d.s.: *Nordens gotiske storhedstid*, Odense 2012, s. 652-675. *Dansk Biografisk Leksikons* notitser om Venusin (Holger Frederik Rørdam, 1904, XVIII, s. 393-396; Bjørn Kornerup, 1943, XXV, s. 327-329; Mikael Venge, 1984, XV, s. 394) bygger på Rørdam 1874-1877. Venusin finder kun overfladisk omtale i nyere dansk renæssanceforskning bl.a.: Morten Fink-Jensen: *Formuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636*, 2004, s. 162-163, 308 (kun med henvisning til Rørdam og Kornerup).

² Promotionstalen er bevaret i Peder Hansens brevbog (Det Kgl. Bibliotek, NKS 271 8°, herefter PH). Den er her den længste tekst (PH 107-139). Jf. Peter Hvilshøj Andersen: Auf dem Weg zu Guericke: Jakobsens Lobrede auf Copernicus, Rheticus und Valentin Otho von 1602. *Monumenta Guericiana*, 179, 2014a, s. 11-30; d.s.: Da Danmark begravede Tycho Brahe (1602). *Kvant*, 28/2, 2017, s. 28-34. Kun to korte uddrag er udgivet: Holger

i noget andet land end Danmark. Hovedårsagen til Giordano Brunos henrettelse i Rom et år forinden var hans astronomiske forestillinger, herunder heliocentrismen. Henrettelsen vidner om, hvor farligt det var at forsvarer synspunkter, som var i modstrid med Biblen, og det var tilfældet med det nye verdenssystem.

I et bidrag om dansk astronomihistorie har Helge Kragh sat spørgsmålstegn ved den gængse opfattelse, at Venusin var Skandinaviens første kopernikaner. På grundlag af to korte uddrag fra promotionstalen konkluderede Kragh, at Venusin “blot hævdede Jordens daglige omdrejning” uden at tilslutte sig “det definerende element i Kopernikus’ kosmologi, nemlig den radikale hypotese om Jordens årlige cirkulære omløb om Solen.”³ Promotionstalen handler primært om geometri, kun perifært om astronomi, men den viser ikke desto mindre, at Venusin på ingen måde tog afstand fra Copernicus vedrørende Jordens omløb om Solen. Det fremgår af følgende hidtil utrykte passage om himmellegemernes bevægelse omkring Solen. Et af dem er Jorden, hvis “bevægelse” (‘*terræ motu*’) nævnes i næste sætning, ikke dens daglige omdrejning:

Interim certum est, circularem eum esse motum maximeque geometricum. Hoc itaque Deum geometricè in illo motu ordinasse, ut omnia æquabiliter moveantur inter se, neque ullum altero celerius vel tardius, ut corpora, quorum orbitæ minores sunt, illa citius, quorum vero grandiores, illa etiam tardius circumagi intelligamus.⁴

‘Det er imidlertid en kendsgerning, at denne bevægelse er cirkulær og yderst geometrisk. Lad os forstå det på den måde, at Gud har anvendt geometri i denne bevægelse, for at alle legemer skal bevæge sig ligeligt i forhold til hinanden og ingen af dem være hurtigere eller langsommere end andre, således at legemer med det korteste omløb roterer hurtigt og legemer med det længste langsomt.’

Frederik Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, 1868-1874*, IV, s. 523f. Beskrivelse af brevbogen med uddrag; Holger Frederik Rørdam: Personhistoriske Bidrag fra det 17de Aarhundrede. *Kirkehistoriske Samlinger*, 3/1, 1874-1877, s. 311-351.

³ Helge Kragh: Jørgen From (1605-1651): Et Billede fra Dansk Astronomi- og Læredomshistorie. *Research Publications on Science Studies*, 22, 2014, s. 1-51, her s. 6, <<https://css.au.dk/fileadmin/reposs/reposs-022.pdf>>.

⁴ PH 126-127 (forkortelser opløst og retskrivning normaliseret).

Venusin var på mange andre områder forud for sin tid. Således benyttede han allerede i 1594 det svenske å i et digt om visdom.⁵ Stavemåden må have forekommet mange læsere som ortografisk landsforræderi.⁶ I samme digt droppede han også det stumme h i ordet 'hjerter' og anvendte det heller ikke i sit latinske tilnavn med reference til Hven. Alle disse uortodokse holdninger gør ham til en spændende person, der fortjener bedre kendskab i sit fædreland.

Kirkehistorikeren Holger Frederik Rørdam konkluderede efter mange års arbejde med Venusin: "I Litteraturen har han dog ikke efterladt sig mange Spor."⁷ De senere års forskning har vist, at denne sædvanligvis pålidelige og velorienterede specialist her undtagelsesvis tog fejl. I forbindelse med dette bidrag skal argumenterne for Venusins ophav til *Den Hvenske Krønike*⁸ eller andre anonyme tekster ikke gentages. Det fokuserer på hans autografer. Muligvis opbevares der mange andre tekster fra hans hånd rundt omkring i danske og udenlandske arkiver. Derfor er det vigtigt, at hans bevidnede autografer bliver udgivet og kommenteret samlet. Det er formålet med den foreliggende artikel.⁹ Autografer er altid umiddelbare og autentiske vidnesbyrd om deres ophavsmænd.

⁵ Udgivet Rørdam 1874-1877, s. 257f.

⁶ Bogstavet å opstod i 1400-tallet i Sverige ud fra o placeret på a. Parallelt udviklede e på a og o sig til ä og ö, mens Danmark foretrak aa, æ og ø (eller ó). Det nye å blev første gang brugt på tryk i Gustav Vasas bibel, endda på titelbladet: Olavus Petri (udg.): *Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft, på Swensko*. Uppsala 1541. Biblen blev retningsgivende for den svenske retskrivning frem til i dag. Efter Venusins forgæves alfabetfornyelse blev der i Danmark først talt om å-tegnet igen i midten af 1700-tallet, hvor konflikten med ærkefejden var begyndt at stilne af. Sverige beholdt sit å-monopol indtil 1917, hvor Norge afskaffede den danske stavemåde til fordel for den svenske. Der skulle gå endnu 31 år, før Danmark vedtog Venusins forslag uden at vide, at det oprindeligt kom fra ham.

⁷ Rørdam 1904, s. 396.

⁸ Originalhåndskriftet findes i dag i Stockholm (Kungliga Biblioteket, K 23). Jf. Otto Luitpol Jiriczek (udg.): *Die Hvenische Chronik* [...], Berlin 1892. Det er muligt, at Venusin fik en anden person til at skrive selve teksten, men korrekturerne og den afsluttende V-krusedulle må være fra hans hånd, jf. Peter Hvilshøj Andersen-Vinilandicus: *Kunstværket*, 2009, s. 228 (med faksimile).

⁹ Kun Tycho Brahes stambogsindførsler findes udgivet samlet: Harald Mortensen: Tycho Brahe-Autografer i Stambøger. *Cassiopeia*, 14, 1953, s. 94-100.

Jon Jacobsen Venusin: en kort biografi

Med et for nyligt genopdaget brev når antallet af Venusins autografer op på 13 i fem lande: fire i Lund (V₁, V₆, V₈, V₉), tre i København (V₃, V₇, V₁₁), en i Gotha (V₁₀), Heidelberg (V₄), Leiden (V₁₃), Stockholm (V₅), Warszawa (V₁₂) og Aarhus (V₂).¹⁰ Ud over brevet kendes der syv notitser i bøger fra hans bibliotek og fem stambogsindførsler. Autograferne strækker sig over tidsrummet 1578-1606. Rigsarkivet opbevarer formodentlig endnu en autograf, en medunderskrift under en dom. Endelig stammer visse anonyme optegnelser sandsynligvis fra Venusins hånd. Kun to utvetydige autografer forelå hidtil i faksimile (V₃, V₄).

Venusin var i sin tid en af Nordens fremtrædende personligheder. I 1907 blev han rost som “den sidste Humanist fra Frederik II.s gyldne Dage”, som “Blomsten af den danske Renæssance”, som “Manden med det fortryllende Navn”, som “en stor Fortryller”, som “den fuldkomne Humanist”.¹¹ Han kom angiveligt til verden på Hven som søn af Jacob Jonsen¹² omkring 1559 og tilbragte sin barndom i Landskrona, hvor Jacob Jonsen var præst fra ca. 1563 til sin død, sikkert i efteråret 1599.¹³ Præsten var gift tre gange og formodes at have fået Venusin sammen med sin første kone Gertrud Ibsdatter, død mellem den 8. november 1568 og en opsigtsvækkende proces, der begyndte den 6. april 1572. Jacob Jonsen anklagede dengang sin anden hustru Margrethe for ægteskabsbrud med hans overordnede, Lund-biskoppen Tyge Asmundsen. Anklagen førte til skilsmisse. Jonsen giftede sig igen omkring 1573 med Inger Pedersdatter. Med hende fik han syv børn ifølge en gravindskrift forfattet af ham selv.¹⁴

Før retssagen mod den løst sagte stedmor havde Venusin forladt Skåne. I 1568 åbnede Frederik 2. en kostskole på Frederiksborg, og

¹⁰ Jf. gengivelserne i faksimile med dansk oversættelse i slutningen af dette bidrag.

¹¹ Vilhelm Andersen: *Tider og Typer af Dansk Aands Historie*, 1907, I, s. 172-174.

¹² Generelle biografiske oplysninger om andre samtidige personer stammer uden nærmere henvisning fra *Dansk Biografisk Leksikon* (³DBL, 16 bd., red. Svend Cedergreen Bech, 1979-1984) og *Neue Deutsche Biographie* (NDB, 26 bd. (Aachen-Vocke), Berlin 1953-2016).

¹³ Venusin besøgte dengang højst sandsynligt Landskrona for at deltage i præstens begravelse. I et brev af 24.10.1599 til sin storebror i Bøhmen hentyder Sophie Brahe til en samtale med Venusin i Landskrona. Jf. Andersen 2009, s. 91.

¹⁴ Gunnar Carlquist: *Lunds stifts herdaminne*, Lund 1959, 2/7, s. 361-363. Her påvises, at Jacob Jonsen var gift tre gange. Rørdam betegnede fejlagtigt Inger Pedersdatter som Venusins mor i sine biografier.

den unge skåning fra Landskrona var en af de første elever. Han blev på skolen i seks år, altså i hvert fald indtil 1574. Det fremgår af et brev fra hans teologiprofessor i Rostock David Chytræus. Denne tysker skrev den 25. maj 1579 til Frederik 2. for at understøtte bevillingen af et stipendium.¹⁵

Ellers er Venusins barndom svøbt i mørke. Han indtræder først i historien ved sin immatrikulation som studerende i Rostock i maj 1577. Efter syv år i udlandet vendte han hjem til Danmark og blev i 1584 præst for Herfølge og Sæder sogne og samtidig provst for Bjæverskov Herred. Hans hjemkomst bevidnes den 1. juli 1584, hvor han som provst blev valgt til at repræsentere sit herred ved Christian 4.'s hyldning i Ringsted den 8. juli. Da kronprinsen blev født den 12. april 1577 få dage før Venusins ankomst til Rostock, stod de to danskere første gang ansigt til ansigt i Ringsted. Kronprinsen var syv, provsten omkring 25 år gammel. I 1585 indgik Venusin sit første ægteskab med Agathe Sascerides, datter af Hans Sascerides, teologiprofessor i København.

Venusin foretog næppe nogen længere rejse i sin tid på Sydsjælland. Han må ofte have besøgt herregården Bregentved, som dengang tilhørte Tycho Brahes lillebror Sten. Den tjente samtidig som enkesæde for Frederik 2.'s elskerinde Anne Hardenberg. Venusin skrev tre epigrammer med i alt 14 vers til Bregentved. De blev anbragt på hoveddøren og over kaminen.¹⁶

Med Frederik 2.'s støtte opnåede Venusin den 9. juli 1587 forflyttelse til Helligåndskirken i København og blev her i 13 år. Hans metoder vakte i begyndelsen opsigt. Den 13. oktober 1588 blev han suspenderet fra sit embede for den 19. juni at have undladt djævluedrivelsen under en barnedåb. Han blev dog snart genindsat og holdt derefter lav profil på dette punkt frem til 1606. I 1589 mistede han sin kone og giftede sig igen med enken Katrine Dankertsdatter. Sammen med sin første mand Roskilde-kannikken Hans Lejel havde hun fået sønnen Dankert. Han rejste i 1596 til udlandet, studerede først i Leiden, senere i Padova og blev i 1608 læge i København.

Heller ikke i sin tid som københavnsk præst foretog Venusin nogen længere rejse. Hven besøgte han dog mindst to gange ifølge Tycho Brahes meteorologiske dagbog, første gang fra den 20. til den 22. maj

¹⁵ Andreas Schumacher (udg.): *Gelehrter Männer Briefe an die Könige von Dännemark vom Jahr 1522 bis 1587, 1759*, III, s. 168-171.

¹⁶ PH 162, 169f.

1590 sammen med historieprofessoren Niels Krag, den anden gang fra den 29. november til den 3. december 1595 igen sammen med historikeren, nu ledsaget af lillebroren, fysikprofessoren Anders Krag, og forstanderen for hospitalet i Helligåndshuset, Mogens Bertelsen Dallin.¹⁷

Venusins 16 år som præst er relativt dårligt kendt. Han skrev enkelte lejlighedsdigte og udgav i 1599 en oversættelse af Thomas af Kempens succesværk *De imitatione Christi* fra omkring 1418. Oversættelsen *Om Christi Effterfølgelse* var tilegnet adelsmanden Sivert Grubbe, øverste sekretær i det danske kancelli, en af Christian 4.'s fortrolige mænd.

Den 16. juli 1600 opgav Venusin sin gejstlige karriere og blev valgt til fysikprofessor. Denne usædvanlige udnævnelse skete "med kongens vilje i overensstemmelse med og efter anbefaling fra kansleren",¹⁸ dvs. Christian Friis til Borreby. Venusin efterfulgte Anders Krag, der var død den 8. juni af forgiftning efter laboratorieforsøg. Den 14. maj 1602 døde fysikerens storebror, der ved siden af sit professorat havde været kongelig historiograf. Venusin overtog denne stilling med den opgave at skrive en Saxo-fortsættelse. Den 13. april 1603 ombyttede han det fysiske professorat med lærestolen i retorik og beholdt dette embede indtil 1607.

I sine syv år som professor boede Venusin i en eftertragtet tjenestebolig på Studiegården, der normalt normalt rektoren. Fra 1600 til 1604 havde Venusin en amanuensis boende. Han hed Peder Hansen og var født i Sakskøbing som søn af den lokale præst. Han havde været elev på Herlufsholm. Her påbegyndte han i 1594 et hæfte med personlige latinøvelser. Det blev senere til en brevbog. Mens Peder Hansen boede hos Venusin, afskrev han den lange promotionstale fra 1602 og adskillige breve, digte og akademiske dokumenter fra sin vært. Med få undtagelser kendes disse tekster i dag kun fra brevbogen, et oktavhæfte med 226 blade. Det er delvist pagineret fra 1 til 365, og det paginerede afsnit har næsten udelukkende tekster fra Venusin.¹⁹ Nogle er anonyme og fragmentariske, men kan tilskrives ham med sikkerhed.

Mellem 1600 og 1607 bevidner konsistoriets akter Venusins tilstedeværelse i København flere gange månedligt, sommetider næsten dagligt. Han forlod dog hovedstaden i to perioder. Det første fravær fandt sted

¹⁷ Johan Ludvig Emil Dreyer et al. (udg.): *Tychonis Brahe Dani Omnia Opera*, 1927, IX, s. 85, 136.

¹⁸ Rørdam 1874-1877, s. 260: "de voluntate Regiæ Majestatis et de consilio M. D. Cancellarii."

¹⁹ PH 11-301 (= bl. 46^r-191^r).

under en lukning af universitetet²⁰ og varede fra den 15. juli 1601 til den 18. januar 1602.²¹ Under lukningen rejste Peder Hansen hjem til Lolland, skrev den 3. november 1601 til Venusin og nævner her dennes planer om at rejse til Jylland.²² Det er muligt, at Venusin besøgte Gottorp, for i juli 1602 kunne han i sin promotionstale citere et endnu utrykt græsk Proklos-håndskrift, der dengang lå på Gottorp slotsbibliotek. Det drejer sig om fire citater fra Proklos' *Platoniske teologi*.²³ Dette værk blev først udgivet i 1618 efter en afskrift, som filologen Aemilius Portus fra Kreta havde taget i Gottorp. Portus fortæller i forordet til sin udgave, der udkom posthumt, at hertug Johan Adolf af Holsten, Christian 4.'s svoger, i begyndelsen af 1608 havde fundet et gammelt Proklos-håndskrift i sit bibliotek og derfor inviterede ham til Gottorp på anbefaling af nogle "berømte og fornemme mænd".²⁴ Venusin, der døde i januar 1608, hørte muligvis til disse anonyme mænd, eftersom han åbenbart kendte dette håndskrift. Portus var dengang græskprofessor i Heidelberg og tilhørte ligesom Johan Adolf den calvinistiske retning. Venusin havde sammen med sin jyske landsmand Hans Skierbeck mødt Portus' far i februar 1580 i Genève. Det fremgår af Skierbecks stambog.²⁵

Venusins andet fravær fra hovedstaden førte ham mod vest. I sommeren 1606 sejlede han sammen med Christian 4. til England. Her besøgte kongen sin svoger Jakob 1. af England. Under opholdet indførte Venusin sit navn i en engelsk stambog (V₁₃).

Samtidig foregik der i København en hård magtkamp om djævlendrivelsen ved dåbsritualet. Den havde stået på i årtier. Venusin tilhørte den heterodokse lejr, der kæmpede for afskaffelse. Som modstander af

²⁰ Lukningen skyldtes en pestepidemi.

²¹ Rigsarkivet, 1203-02 (Acta Consistorii 1599-1604), bl. 97^v-100^r.

²² PH 253f. Udgivet Rørdam 1874-1877, s. 285.

²³ PH 118-120; Aemilius Portus (udg.): *Procli successoris Platonici in Platonis theologiam libri sex*, Hamburgi 1618, s. 27 (I,11), 36 (I,13), 91 (II,4).

²⁴ Portus 1618, bl. a4^r: "meum nomen à Clarissimis, & Amplissimis Viris officiosè commendatum". Håndskriftet, kendt som 'codex Gottorpiensis', er gået tabt, men Det Kgl. Bibliotek besidder "den renskrevne Original" til 1618-udgaven, altså Portus' afskrift. Jf. John Erichsen: *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store Kongelige Bibliothek*, 1786, s. 31 (GKS 207 2°).

²⁵ Det Kgl. Bibliotek, NKS 396g 8° (herefter HS), s. 2. Franciscus Portus' indtegnelse er den første i stambogen. Indtegnelsen er udateret, men må stamme fra samme tidspunkt som mødet med Theodor Beza i Genève i februar 1580. Franciscus og Æmilius Portus underviste begge græsk i Genève indtil 1581.

djævleuddrivelsen kunne han selvsagt mistænkes for at stå i ledtog med menneskehedens fjende, der angiveligt bemægtigede sig visse nyfødte børns kroppe.

Den ihærdigste repræsentant for ortodoksien var Venusins kollega, teologiprofessoren Hans Poulsen Resen. Teologen gik af med sejren og endte sin karriere som biskop over Sjælland.²⁶ Forholdet mellem de to mænd havde ellers i begyndelsen været så varmt, at Resen bad Venusin om at være fadder til sin ældste søn Hans. Ved dåben den 19. oktober 1596 skrev Venusin et rørende digt og bad barnet om at anse ham som sin egen far.²⁷

Efter Englandsrejsen og nederlaget i kampen mod djævleuddrivelsen forlod den besejrede reformator hovedstaden og blev den 1. maj 1607 beskikket til forstander for Sorø skole. Her døde Venusin den 29. eller 30. januar 1608. En fabel fortæller, at han havde indgået en pagt med djævlen for at opnå stor viden og høje embeder. Til gengæld måtte han altid bære en forbandet ring. Derfor begik han til sidst selvmord i en brønd af lutter fortvivlelse.²⁸ Han er med andre ord Danmarks Faust. Fablen er optegnet af hans ærkefjendes sønnesøn Peder Hansen Resen. Selv om Peder Hansen Resen ikke udtrykkeligt nævner den tyske doktor, må han have haft ham i tankerne, da han nedskrev eller måske opdigtede ringfablen. Ingen andre humanister end Faust og netop Venusin blev dengang tilskrevet pagter med djævlen. Den i dag flatterende sammenligning med den tyske doktor kan delvist skyldes en oversættelse af *Historia von D. Johann Fausten* fra 1587. En dansk version udkom anonymt i København allerede året efter, selv om importen af tysk litteratur til Danmark normalt gik trægt. *Historia om Doctor Johann Fausto* er den første oversættelse af den berygtede bog nogensinde. Den blev udsendt, mens Venusin var suspenderet for manglende iver i kampen mod djævlen. Det er ikke usandsynligt, at han var involveret i den anonyme udgave, måske ikke som oversætter, snarere som initiativ-

²⁶ Andersen 1907, s. 182; Peter Andersen: De la devise de Bruno à la mort de Tycho Brahe. *Bruniana e Campanelliana*, 20, 2014b, s. 79-95, her s. 91-95.

²⁷ PH 170. Jf. Rørdam 1874-1877, s. 284; Andersen 2014b, s. 91.

²⁸ Rørdam 1874-1877, s. 272; Andersen 2007, s. 48. Fablen, der først er overleveret i anden halvdel af 1600-tallet i *Atlas Danicus*, sammenligner ikke udtrykkeligt Venusin med Faust, men historien bygger tydeligvis på det tyske sagn. *Historia om Doctor Johann Fausto* (1588) genudkom i øvrigt netop i den periode, hvor Peder Hansen Resen optegnede fablen. Den forbandende ring minder om den, der kendes fra *Eddaen*, udgivet af samme Resen i 1665.

tager. Ingen har hidtil forsøgt at identificere den dristige ophavsmand til oversættelsen.²⁹ Den subversive bog nåede aldrig igennem censuren i Christian 4.'s regeringstid. Den blev først genudgivet i 1674 i Lund af svenskerne.³⁰

En bortkommet autograf under en dom

Venusins første biografi blev i 1665 udgivet af Rasmus Vinding. Han benyttede ikkebevarede sørgeprogrammer til sin historie over Københavns Universitet.³¹ I 1877 udgav kirkehistoriker Holger Frederik Rørdam den grundige biografi, der stadigvæk er retningsgivende.³² Han gjorde opmærksom på to autografer, Venusins indtegnelse i Hans Skierbecks stambog (V₃) og en underskrift som vidne i en dom vedrørende en klage mod præsten i Høve Sogn for manglende udøvelse af kirketugten. Dommen blev afsagt af Sjællands biskop Mogens Madsen, der tilhørte det teologiske fakultet. Den er dateret den 3. april 1590 i København og blev medunderskrevet af fakultetets to øvrige medlemmer, Hans Slangerup og Jørgen Dybvad, samt hovedstadens tre sognepræster, Desiderius Foss fra Vor Frue, Jens Gjødesen fra Sankt Nicolai og Venusin.³³ Originalen fandtes tidligere i Gehejmearkivet under "Danske Saml. 684 Nr. 47" og havde "6 paatrykte Segl". Danske Samlinger var en emneordnet samling, der nu er opløst og tilbageført til de oprindelige

²⁹ Der er selsagt ingen positive argumenter for Venusinus involvering i Faust-oversættelsen. Den foreligger kun på tryk og indeholder ingen forklaring om sin tilblivelse. Flere indicier peger dog i retning af Venusin, der gav stødet til andre utraditionelle oversættelser. Det er muligvis intet tilfælde, at han blev suspenderet for manglende djævluedrivelse netop på det tidspunkt, hvor *Historia om Doctor Johann Fausto* udkom. Jf. Peter Hvilshøj Andersen-Vinilandicus: *Histori om den stormectige keyser Alexandro* (1584) und *Historia om Doctor Johann Fausto* (1588) [...]. Mirosław Czarnecka et al. (red.): *Die Bedeutung der Rezeptionsliteratur für Bildung und Kultur der Frühen Neuzeit (1400-1750)*, bd. 5, Bern 2018, s. 109-137.

³⁰ Andersen 2018, s. 133f. Det vides ikke, hvorfor bogen netop genudkom på tabt dansk territorium. I Christian 4.'s regeringstid var den bandlyst, og universitetet havde i 1635 i en kollektiv betænkning anbefalet dødsstraf for udgivelse af "Fausti Historie", uanset sproget. Hans Hansen Resen, der blev teologiprofessor samme år, kan have bidraget til betænkningen.

³¹ Erasmus Vindingius: *Regia academia Hauniensis* [...], 1665, s. 201f.

³² Rørdam 1874-1877, s. 241-310.

³³ Holger Frederik Rørdam: Høve og Flakkebjerg Præstekald i 16de Aarhundrede. *Kirkehistoriske Samlinger*, 3/2, 1877-1880, s. 345-362, her s. 362.

provenienser. Trods flere søgninger i Rigsarkivet er det ikke lykkedes at genfinde denne autograf med Venusins segl.

Han undertegnede dommen med "Jonas Jacobus Coronensis" og havde brugt dette tilnavn siden sin immatrikulation i Rostock. Det blev anvendt af humanister fra Kronstadt (Braşov) i Transsylvanien og skåninger fra Landskrona. Vores skåning skiftede senest den 1. april 1595 til det latinske tilnavn 'Venusinus'. Det hentyder både til øen Hven, hvor Venusin ifølge eget udsagn var født, og Horats' hjemstavn Venosa mellem Napoli og Bari.³⁴ Byen bar i romertiden det smukke navn Venusia. Således latiniserede Tycho Brahe også sit len, men først i 1596.³⁵ Horats brugte det afledte adjektiv 'Venusinus' om en mytisk forfader, der symboliserede ham selv,³⁶ og blev selv prydet med dette tilnavn af Sueton.³⁷ Før Venusin havde kun humanister fra Venosa anvendt tilnavnet 'Venusinus', f.eks. lægen Bartolomeo Maranta.

Autografer i bøger fra Venusins bibliotek

I begyndelsen af det 20. århundrede gik den svenske boghistoriker Otto Walde i gang med at undersøge Sveriges litterære krigsbytte. I Lund fandt han flere tryk, der havde tilhørt Venusins stedsøn Dankert Lejel. Denne læge må i 1608 have arvet en del af sin stedfars bibliotek. Walde nævner syv bøger fra 1553-1610 med Lejels ekslibris.³⁸ Seks af dem er lægebøger, han vel selv anskaffede. Michael Mästlins *Epitome astronomiæ* fra 1588 må til gengæld formodes at være et arvestykke fra Venusin. Som matematikprofessor i Tübingen havde Mästlin fra 1589 til 1594 haft Johannes Kepler som elev og menes at have omvendt ham til heliocentrismen. Som nævnt var Venusin ligesom Mästlin tilhænger af dette moderne verdensbillede.

Walde fandt også et eksemplar af Baseludgaven fra 1576 af Jean Bodins *Methodus historica* først trykt i 1566 i Paris. Ifølge et ekslibris tilhørte bogen "Petrus Jacobsen Coronensis". I sit tredje ægteskab må Jacob Jonsen altså have fået en søn ved navn Peder, og sønnen må i

³⁴ Rørdam 1874-1877, s. 251.

³⁵ Tycho Brahe: *Epistolarum astronomicarum libri*, 1596, s. 264.

³⁶ Bernhard Kytzler (udg.): *Horaz* [...], Stuttgart 2006, s. 408f.: "Venusinus" (oversat med "Venusins Bauer", *Satire* II,1,35).

³⁷ John Carew Rolfe (udg.): *Suetonius* [...], London 1914, II, s. 484: "Q. Horatius Flaccus, Venusinus" (oversat med "of Venusia", de første ord af *Vita Horati*).

³⁸ Otto Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyten* [...], Uppsala 1920, II, s. 289.

1608 have arvet denne bog. Dette eksemplar af *Methodus historica* dannede grundlaget for den tesesamling, Venusin i 1604 udgav til den årlige magisterpromotion under titlen *De historia*. I tese 43 henviser han til Bodin og citerer i tese 45 franskmændens definition af historien.³⁹ Et andet citat bekræfter, at han netop benyttede det eksemplar, hans halvbror senere arvede. Nogenlunde samtidig med udgivelsen af *De historia* holdt Venusin en forelæsningsrække, der udviklede sig til en endnu utrykt traktat, i dag bevaret i to af hinanden uafhængige afskrifter. Det er uklart, om de opstod på grundlag af de mundtlige forelæsninger eller efter skriftlige forlæg.⁴⁰ Venusin arbejdede videre på traktaten frem til sin død og efterlod et manuskript med titlen *De originibus Danicorum populorum et vocabulorum* ('Om de danske folkeslags og ords oprindelse'). Det befandt sig i 1662 på Universitetsbiblioteket og gik i 1728 til grunde.⁴¹ I et kapitel om den historiske sprogdudvikling citerer Venusin atter Bodin og henviser denne gang til side 355.⁴² Ifølge den franske forfatter havde gaskonerne tendens til at udtale h i stedet for f. Citatet findes netop på side 355 i Baseludgaven, ikke samme sted i førsteudgaven.⁴³

Venusins ældste daterede autograf er fra 1578 (V₁). Dengang købte han en bog, der året før var udkommet i Basel. Han angiver hverken prisen eller stedet, men alt taler for, at han dengang befandt sig i Rostock.⁴⁴ Bogen er skrevet af Theodor Zwinger, medicinprofessor i Basel. Titlen *Methodus apodemica* kan frit oversættes med 'guide til udlandsrejser'. Forfatteren fokuserer på Basel, Padova, Paris og Athen og giver en politisk og kulturhistorisk beskrivelse af byerne. Bogen tjente ikke samme formål som moderne rejseguider og indeholder ingen kort.

³⁹ Jonas Jacobus Venusinus: *De historia dissertatio prima* [...], 1604, bl. B^v. Jf. Karen Skovgaard-Petersen: *Universal History and Early National Past – the De Historia (1604)* by Jon Jakobsen Venusin. Inger Ekrem et al. (red.): *Reformation and Latin Literature in Northern Europe*, Oslo 1996, s. 226-236.

⁴⁰ Det Kgl. Bibliotek, NKS 467 2° (herefter A), s. 1-113 (traktaten), 121-253 (kommentarer og navnelister); E donatione variorum Barth. F (herefter B), s. 1-80 (traktaten).

⁴¹ Sophus Birket Smith: *Om Københavns Universitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskriftsamlinger*, 1882, s. 140.

⁴² A 9 (= B 8): "Bodinus Vascones hocum pro foco hiliu pro filio dicere affirmat pagina 355."

⁴³ Jean Bodin: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, Parisiis 1566, s. 415; *Methodus historica*, Basileæ 1576, s. 355.

⁴⁴ Lund, Universitetsbiblioteket, Utl Res inl.: Theodor Zwingerus: *Methodus apodemica* [...], Basileæ 1577, titelblad. Jf. Walde 1920, s. 289.

Anskaffelsen vidner dog om Venusins rejseplaner. I løbet af de efterfølgende år besøgte han Padova og Basel, og det kan ikke udelukkes, at han også nåede til Paris mellem 1582 og 1584, hvor vi helt mister hans spor. I anledning af Christian 4.'s kroning i 1596 udgav han et dansk digt med den franske titel *Vive le Roy*. Det blev trykt i 1600, men er ikke bevaret.⁴⁵ Titlen tyder på et vist kendskab til det franske sprog. Venusin besøgte Padova sammen med sin landsmand Hans Skierbeck, og de forblev sikkert sammen helt frem til Basel. Derfor må Venusin have truffet Zwinger personligt. Denne schweizer indtegnede sig nemlig i Skierbecks stambog omkring den 20. februar 1580.⁴⁶

En nogenlunde samtidig autograf i Aarhus blev meddelt undertegnede i 2012 af Harald Ilsøe (V₂). Han kendte den gennem Waldes provenienshistoriske seddelsamling i Uppsala. Den er udateret og findes i en samling af syv neoplatoniske værker.⁴⁷ Samlingen blev første gang udgivet i 1497 af Marsilio Ficino og begynder med *De mysteriis Ægyptiorum* ('om ægypternes mysterier'). Ficino tilskrev dette værk den syriske filosof Jamblichos. Venusin ejede en Lyon-udgave fra 1577. Han må have anskaffet den før 1595, for han benyttede tilnavnet 'Coronensis'. Muligvis købte han bogen i 1578 samtidig med Zwingers *Methodus apodemica*. De to ekslibrisser er ens bortset fra årstallet på rejsebogen, begge udgaver var udkommet året før, og Venusin havde netop opnået et stipendium, der gav ham mulighed for at forøge sit bibliotek. I sin første tesesamling som professor henviser han fem gange til Jamblichos uden at citere sin egen bog.⁴⁸ De seks øvrige tekster er kortere end samlingens første værk. Efter Jamblichos finder vi Proklos' kommentar til Platons første *Alcibiade*, *De sacrificio et magia*, som Ficino også tilskrev Proklos, Porphyrios' *De divinis atque de dæmonibus*, Michael Psellos' *De dæmonibus* og *Pimander* og *Asclepius*. De to sidste tekster, begge angiveligt skrevet af Hermes Trismegistos, udgør 'Corpus Hermeticum', grundlaget for hermetismen, den esoteriske filosofi, som Venusin var en ivrig tilhænger af.⁴⁹

⁴⁵ Rørdam 1874-1877, s. 259f.

⁴⁶ HS 41.

⁴⁷ Aarhus, Det Kgl. Bibliotek, uden signatur: Jean de Tournes (udg.): *Iamblichus de mysteriis Ægyptiorum* [...], Lugduni 1577, blankt blad før s. 1.

⁴⁸ Jonas Jacobus Venusinus: *Theses* [...] *sit ne mundus factus an vero æternus* [...], 1602, bl. A3^r-B^r (tese 20, 30, 36, 39, 40).

⁴⁹ I sin promotionstale omtaler han med beundring "Mercurius ille ter maximus" (dvs. Hermes Trismegistos) og anfører to græske citater fra 'Corpus Hermeticum' (PH 117).

Ud over autograferne i Lund og Aarhus henviste Walde også til en autograf i Stockholm (V₅).⁵⁰ I 1582 købte Venusin to bøger af den schweiziske teolog og historiker Josias Simler. Denne havde i 1574 og 1576 udgivet de to første monografier om sit land, den første specielt om Wallis-området, den anden om hele Schweiz, og den blev en bestseller. Venusin købte tilsyneladende disse to udgaver sammen for 11 ‘Meissner Groschen’, et beløb svarende til lidt over ét gram rent guld. Denne valuta blev oprindeligt kun benyttet i markgrevskabet Brandenburg, men bredte sig efterhånden til andre dele af Tyskland. Venusin må dog have købt de to bind i markgrevskabet, for de er bundet sammen og har på bagsiden et stempel med Brandenburgs våben. Den 6. april 1582 forsvarede Venusin en disputats i Wittenberg i Sachsen, men forlod altså åbenbart på et tidspunkt universitetsbyen, der lå syd for markgrevskabet.

I Lund fandt Walde også en hebræisk ordbog med Venusins ekslibris (V₆). Den var udgivet i 1568 i Wittenberg af den lutherske teolog Johannes Habermann.⁵¹ Ifølge ekslibrisset købte Venusin ordbogen i maj 1585 af Anders Mariagers arvinger, altså mens han selv var præst i Herfølge. Ifølge et andet ekslibris på samme side havde Mariager anskaffet ordbogen den 14. december 1579. Han var dengang præst ved Sankt Nicolai i København og tilhørte den kritiske kreds omkring Niels Hemmingsen, der efter i 1572 at have tilsluttet sig den calvinistiske nadverlære endte med at blive afsat fra sin lærestol som teologiprofessor i København. Da Mariager døde i 1582, må Venusin have købt ordbogen af dennes enke Karine Scavenius. Hun giftede sig igen i 1587 med Københavns slotsprædikant Niels Lauridsen Arctander, så Venusin købte vel bogen af hende i hovedstaden. Han synes ikke at have benyttet den særlig flittigt.

Hvis *Urania Titani* blev digtet af Venusin, kan der tilføjes et yderligere vidnesbyrd om hans begejstring for hermetismen. Vedrørende tilskrivningen af dette anonyme digt til Venusin jf. Peter Hvilshøj Andersen-Vinilandicus: *Kunstværket*, 2009, s. 225-276. Det formodes almindeligvis, at *Urania Titani* blev digtet af Tycho Brahe. Jf. Peter Zeeberg: *Tycho Brahes 'Urania Titani'. Et digt om Sophie Brahe*, 1994.

⁵⁰ Stockholm, Kungliga Biblioteket, 122 C m: Josias Simler: *Vallesiae descriptio* [...], Turigi 1574, titelblad (autograf over de påstemplede initialer “M.I.I.C.” for ‘Magister Ionas Iacobus Coronensis’). Sammenbundet med 125 B 19 a: d.s.: *De republica Helvetiorum* [...], Turigi 1576. Jf. Walde 1920, s. 289 (med fuld tekst).

⁵¹ Lund, Universitetsbibliotek, Bibl Ant Fol.: Johannes Avenarius: *Liber radicum seu lexicon Ebraicum* [...], Witebergæ 1568, titelblad. Jf. Walde 1920, s. 289 (med fuld tekst).

I 1932 opdagede Walde endelig en autograf i København (V₇). En notits i førsteudgaven af den senantikke retor Arnobius' *Disputationes adversus gentes* ('afhandlinger mod hedningene') viser, at Venusin skænkede bogen til Søren Torndal, mens denne var præst ved Sankt Olai i Helsingør.⁵² Han betegner præsten som sin ven og bror. Efter korte studier i Wittenberg blev Torndal i 1585 rektor ved Helsingør skole og fik den 24. juni 1590 kaldet til Sankt Olai. Han blev begravet i Helsingør den 8. februar 1615. På et uvist tidspunkt giftede han sig med Maren Lauridsdatter, enke efter David Lejel, rådmand i Helsingør. To af deres sønner blev immatrikuleret i 1613 i Rostock, så Torndal indgik sit ægteskab før 1595. David Lejel var bror til Hans Lejel, Katrine Dankertsdatters første mand. Venusin og Torndal giftede sig altså begge nogenlunde samtidig med enker, der var svigerinder. Derfor kunne Venusin med en vis ret kalde Torndal sin bror. Den 24. august 1602 skrev han en anbefaling til en studerende ved navn Poul Olsen og forklarede, at denne var kommet til universitetet henved fire år forinden anbefalet af hans "svoger" ('affinis') Søren Torndal.⁵³ De to mænd havde altså en nær kontakt til hinanden. Venusin underskrev Arnobius-notitsen uden tilnavn, og det er et tegn på, at han gav bogen i overgangsperioden fra 'Coronensis' til 'Venusinus', dvs. mellem 1590 og 1595. Muligvis gav han allerede Torndal bogen ved dennes valg til præst. Arnobius omvendte sig omkring år 300 til kristendommen og skrev en apologi for denne religion, angiveligt for at bevise sin nye tro over for en mistroisk biskop. Bogen egnede sig altså som gave til en nyudnævnt præst.

I Lund findes der også en engelsk bog med Venusins ekslibris (V₉). Det er en kommenteret udgave af Englands ældste love. Den blev udgivet i 1568 af William Lambarde.⁵⁴ Han studerede jura og samlede gamle angelsaksiske lovtekster sammen med Laurence Nowell, der er kendt for i 1563 at have fundet det berømte 'Nowell Codex' med *Beowulf*.⁵⁵ Nowell bidrog til udgaven af lovsamlingen, som Lambarde kaldte *Archaionomia*, af græsk 'ἀρχαῖος' ('gammel') og 'νόμος' ('lov'). De engelske tekster var forsynet med latinsk oversættelse. Ekslibrisset

⁵² Det Kgl. Bibliotek, 2,221: Faustus Sabæus (udg.): *Arnobii disputationum adversus gentes libri octo*, Romæ 1542, titelblad. Jf. Otto Walde: Studier i ældre dansk bibliotekshistoria. *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 19, 1932, s. 1-66, her s. 64 (med fuld tekst).

⁵³ PH 210f. Jf. Rørdam 1874-1877, s. 278.

⁵⁴ Lund, Universitetsbiblioteket, Utl Res inl.: Gulielmus Lambardus: *APXAIONOMIA* [...], Londini 1568, titelblad. Jf. Walde 1920, s. 289.

⁵⁵ London, British Library, Cotton MS Vitellius A XV, 209 blade. *Beowulf*: bl. 132^r-201^v.

er udateret, men Venusin bruger tilnavnet 'Venusinus', så anskaffelsen må stamme fra hans tid i hovedstaden.

Det er uvist, hvem han fik bogen fra. Muligvis var det en gave fra den skotske diplomat Peter Young. Han havde været formynder for kronprins Jakob of Skotland og blev mellem 1586 og 1598 sendt på ikke færre end seks missioner til København.⁵⁶ Han kan have truffet Venusin flere gange, og det står fast, at de mødtes mindst én gang. Det skete under Youngs fjerde mission i 1594. I sin udgivelse af Niels Krags annaler nævner Hans Gram et brev fra Venusin.⁵⁷ Det fremgår af Grams sammendrag af brevet, at Young drøftede historie med Krag, der havde besøgt Skotland året før, men også med Venusin. Skottens ankomst til Danmark kan dateres til den 12. maj. Dagen før havde Venusin skrevet et brev til islændingen Arngrimur Jónsson uden at signere det med noget tilnavn.⁵⁸ Da han brugte tilnavnet 'Venusinus' i Lambardes bog, fik han den måske først ved en af Youngs to efterfølgende missioner. Den kom senest i 1603 i hans eje, for på det tidspunkt begynder han at citere den.

I den ovennævnte utrykte traktat *De originibus Danicorum populorum et vocabulorum* beskæftiger Venusin sig indgående med England, der kan betragtes som traktatens hovedemne efter Danmark. Han opremser 22 kilder til den engelske historie og oplyser, at han har flere af dem i sit personlige bibliotek.⁵⁹ Lambarde mangler dog i denne liste, sikkert fordi Venusin kun betragtede ham som udgiver, ikke som historiker. I traktaten benyttes lovsamlingen flittigt. Venusin nævner én gang udgiverens navn⁶⁰ og ni gange bogens titel.⁶¹ Der er i alt 16 henvisninger

⁵⁶ Alexander Hastie Millar: Young, Sir Peter. Sidney Lee (red.): *Dictionary of National Biography*, London 1900, LXVII, s. 386-388.

⁵⁷ Joannes Grammius (udg.): *Nicolai Cragii annalium libri VI* [...], 1737, s. 9f. Brevet er ikke bevaret, og Gram nævner ikke adressaten. Venusin kan have fortalt om Young til hvem som helst.

⁵⁸ Arngrimur Jonas: Αποτρίβε virulentæ et atrocis calumniæ [...], Hamburgi 1622, s. 80: "Jon. Jac." Brevets overskrift "M. JONAS JACOBUS WENUSINUS, olim Profeß. Acad. Hafniensis" ('magister Jon Jacobsen fra Venusia, tidligere professor ved Københavns Universitet') er islændingens egen tilføjelse. Det samme gælder vel også for stambogsindførslen fra 9. april 1593 med overskriften "Jonas Jacobus Wenusin[us]" (ibidem s. 113). I begge tilfælde bruger islændingen et forkert W.

⁵⁹ A 142f.

⁶⁰ A 65 (= B 49).

⁶¹ A 87 (= B 67), 131, 136-140, 188.

til 14 forskellige sider.⁶² Venusin gengiver seks passager, heraf to lange latinske citater.⁶³ Sidste citat beskriver kong Arthurs erobring af Vinland, Grønland, Island, Lapland, Norge, Danmark, Gotland, Rügen, Femern, Flandern og Kurland. Venusin tilbageviser denne påstand som rent vrøvl – og har vel ret.

De fire korte citater er mere interessante. Her gengives den oldengelske originaltekst med bibeholdelse af de tre specialtegn *p*, *ð*, *þ*, som Lambarde i en tabel forklarer med *w* og *th*.⁶⁴ Tabellen indeholder også den gængse syvtalesagtige forkortelse for 'and'. Kun *and*-tegnet opløses i afskrifterne med bogstaver. De fire citater indeholder i alt 24 oldengelske ord, og Venusin forstår dem korrekt ved hjælp af den latinske oversættelse. Han er sandsynligvis den første skandinaver, der interesserede sig for oldengelsk, muligvis også den første, der overhovedet citerer en engelsk tekst øst for Nordsøen.⁶⁵ Således lyder det første citat i Venusins traktat: "And pam yldestan pitan [med *w* over det sidste *p*] minre Deode".⁶⁶ Originalen har: "7 þam yldestan pitan minre þeode." Lambarde oversætter med "et natu maiorum sapientum populi mei" ('og mit folks ældste vismænd'). Dette citat er kun bevaret i en af de to danske afskrifter. Da den anonyme ophavsmand til denne version nedskrev passagen, havde han ikke den vejledende tabel for sig og erstattede derfor i mangel af bedre *þ* og *þ* med *p*. Han bibeholdt *w*, som Venusin måske havde placeret over det første tegn for at angive dets betydning. Det tredje specialtegn *ð* overlevede afskriften i den næste sætning. Det faktum, at specialtegnene er bevaret forholdsvis korrekt, tyder på et skriftligt forlæg, som måske var Venusins originaleksemplar. Det blev i givet fald kopieret to gange.

Denne del af traktaten opstod omkring 1603 inden Venusins rejse til England. Under sit besøg i London talte han vel latin med sine værter, men brillerede muligvis ved det engelske hof med et par oldengelske originalcitater. Af respekt for englænderne undlod han nok at forklare

⁶² Lambarde 1568, bl. C^r, C2^v-4^r, E^r, fol. 0^v, 26^v, 43^v, 67^v, 137^r-139^v.

⁶³ A 131 (= Lambarde 1568, bl. 137^r), 136f. (= Lambarde 1568, bl. 137^v).

⁶⁴ Lambarde 1568, bl. B2^r.

⁶⁵ Venusin interesserede sig også for oldnordisk, men nåede ikke så langt som Vedel med dette sprog. Jf. Marita Akhøj Nielsen: *Anders Sørensen Vedels filologiske arbejder*, 2004.

⁶⁶ A 87 (= Lambarde 1568, bl. C^v). Her har B-kopisten af uagtsomhed oversprunget en linje.

sin mening om deres sprog og dets forhold til hans eget modersmål. I traktaten hævder han, at man i England “taler fordærvet dansk”.⁶⁷

Takket være sit kendskab til dansk og tysk var Venusin i stand til at korrigere Lambardes fortolkning af det oldengelske ord ‘ordæl’. Det betegnede en gudsdom, især vandprøver og jernbyrd. Englænderen opfattede første stavelse som en negation (‘u-del’). Venusin henviser i traktaten til dansk ‘ordele’ og tysk ‘urtheilen’ og giver hermed den korrekte etymologi.⁶⁸

I 2012 gjorde Ilsøe også undertegnede opmærksom på en autograf, han selv havde opsporet i København (V₁₁). Den findes i en bog om minedrift, som Venusin i 1598 fik af skolemesteren Peder Iversen Borck, en mand, der menes at stamme fra Nørre Bork syd for Skjern. I 1584 blev han hører på Frederiksborg og fulgte med, da skolen i 1586 flyttedes til Sorø. Dengang boede Venusin i Herfølge kun 40 km øst for Sorø. I 1593 blev Borck beskikket til rektor for Herlufsholm af rigskansler Arild Huitfeldt, stedets skoleherre, en af Venusins velyndere. Borck var rektor indtil 1595 og blev bagefter boende i Næstved i nogle år. Den 24. februar 1597 skrev han et langt brev til Venusin om sine studier.⁶⁹ Heri tiltales Venusin for første gang med ‘Venusinus’. I begyndelsen af 1598 sendte han Borck fire latinske vers med et nytårsønske.⁷⁰ Digtet bekræfter det venskabelige forhold mellem de to mænd. Nogenlunde samtidig flyttede Borck til hovedstaden og gav i et par år privatundervisning til de studerende. Det er muligt, at han skænkede Venusin bogen ved sin ankomst til København. Han blev snart kaldt til kontor og lektor i Trondheims kapitel og forlod hovedstaden i 1600. Den pågældende bog er en af verdens ældste afhandlinger om minedrift. Den var skrevet af tyskeren Georg Agricola, udkom posthumt i 1556 i Basel med talrige illustrationer og blev en stor succes. Venusins ekslibris er indtegnet nederst på forsiden.⁷¹

⁶⁷ A 21 (= B 16): “Anglia, ubi corrupte loquuntur Danice”.

⁶⁸ A 137: “C ij pag. 6 automat author ordel ab or priuatiuo dici et del, pars, cum t[ame]n nostratib[us] ordele sit iudicare, Germanis vhrtailen.” Jf. Lambarde 1568, bl. C2v.

⁶⁹ PH 40-42. Udgivet Rørdam 1874-1877, s. 319f.

⁷⁰ PH 168. Udgivet Rørdam 1874-1877, s. 320.

⁷¹ Det Kgl. Bibliotek, Fol. Bjg. 1015: Hieronymus Froben et al. (udg.): *Georgii Agricolæ de re metallica libri XII* [...], Basileæ 1556, titelblad.

Autografer i stambøger

Den ældste af Venusins stambogsindførsler findes i Skierbecks album (V₃). Denne mand er blevet kaldt "kimbrernes Odysseus".⁷² Han kom fra Skærbæk i Sønderjylland, studerede først i København og begav sig derefter på sin første udlandsrejse. Ved den lejlighed påbegyndte han en stambog med 283 paginerede sider. Der er kun 123 blade tilbage, idet ca. 20 er bortskåret. Omtrent hver anden side har en påtrykt dekorativ ramme. Ellers var stambogen oprindeligt tom. Den indeholder 91 indførsler fra perioden 1579-1583, samt tre løse sedler fra Italien. Inden for seks måneder besøgte Skierbeck byerne Bratislava (3.12.1579), Padova (13.1.1580), Verona (16.1.), Brescia (19.1.), Bergamo (20.1.), Zürich (31.1.-2.1.), Geneve (8-10.2.), Lausanne (13.2.), Payerne (14.2), Bern (16-17.2), Basel, Strasbourg (24-27.2), Tübingen (20.3), Bretten, Speyer (23.3.), Worms (24.3.), Mainz (25.3.), Frankfort (29.3.), Aschaffenburg og Jena (13.4.). Derfra rejste han til Wittenberg, lod sig her indskrive den 25. juni 1580⁷³ og tog magistergraden i september.

Stambogen kaster lys over Venusins færd i samme periode. Han indtegnede sig som den første den 3. december 1579 i Bratislava⁷⁴, anførte et græsk citat om fromme og mindre fromme forældre og betegnede stambogsejeren som "ledsager på en lang rejse" ('longinque itineris socio'). Det er muligt, at han havde ledsaget Skierbeck fra Rostock til Bratislava. Sandsynligvis fulgtes de ad til Rhinen, så notitsen var ingen overdrivelse.

⁷² Ifølge Rørdam kaldtes han "Cimbrorum novus Ulysses", altså 'kimbrernes nye Odysseus' (1902, *DBL*, XVI, s. 52). Rørdam henviser kun til: Johannes Moller: *Cimbria literata*, bd. 1, 1744, s. 584. Her kaldes Skierbeck "alter Ulysses", altså 'den anden Odysseus'. Moller henviser korrekt til en elegi skrevet af præsten Ulrich Bollinger til den paracelsiske læge Oswald Croll. Den bærer titlen *De vera antiqua philosophica medicina elegia* (182 vers) og udgaves som hyldest i et tillæg til lægens hovedværk *Basilica chymica* (Francofurti 1609, s. 3-10, her s. 7 med verset). Noget tyder altså på, at Rørdam gengav citatet efter fri hukommelse og ved en fejltagelse bragte Jylland ind i billedet.

⁷³ Otto Hartwig (red.): *Album Academiae Vitebergensis* [...], Halis 1894, II, s. 291.

⁷⁴ HS 232. Jf. Holger Frederik Rørdam: Bidrag til Norges Kirkehistorie i 16de og 17de Aarhundrede. *Kirkehistoriske Samlinger*, 5, 1864-1866, s. 664 (udtog); d.s. 1874-1877, s. 243f. (udtog); Vello Helk: Stambøger fra det 16. Århundrede i Det Kongelige Bibliotek. *Fund og Forskning*, 21, 1974, s. 7-46, her s. 18; d.s.: *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660*, 1987, s. 421; Andersen 2007, s. 115 (faksimile), 300, 368, 408; Andersen 2009, s. 255, 258f. (faksimile), 439.

I maj 1577 havde Venusin indskrevet sig i Rostock som “Jonas Iacobi Coronensis”.⁷⁵ Her hyldede han Marstrand-præsten Tillemand Henningsen i 102 græske vers, da denne medstuderende blev magister den 28. august 1578.⁷⁶ Venusin var endnu i Rostock den 2. juni 1579, hvor han på foranledning af sin teologiprofessor David Chytræus fik bevilget et kongeligt stipendium på 100 rigsdaler.⁷⁷ Takket være stipendiet gik turen sydpå. Venusin forlod vel Rostock primo oktober og lod sig i hvert fald immatrikulere den 19. samme måned i Wittenberg.⁷⁸ Her blev han den 9. september 1580 magister samtidig med Skierbeck. I den anledning udgav syv studiekammerater nogle hyldestdigte under titlen *Gratulationes in honorem ornatissimi et doctissimi viri d[omini] Jonæ Jacobi Coronensis* (‘lykønskninger til ære for den meget fornemme og lærde mand, hr. Jon Jacobsen fra Kronen’). Skierbeck bidrog ikke til udgaven. Det længste digt blev skrevet af Anders Bentsen Dallin. Han mangler i Wittenbergs matrikel. Han havde studeret i 1577 i København og var tilbage i Danmark igen i 1583. Dengang blev han præst i Eltang og Vilstrup ved Kolding. Senere kom han til København og fungerede i 1590 som kapellan ved Helligåndskirken i nært samarbejde med Venusin. Bentsen endte sin karriere som biskop i Oslo. I sit digt beskriver han Venusins rejserute og fortæller, at denne først opholdt sig i Rostock, derefter gennemrejste Bøhmen, Østrig, Ungarn og Italien og endelig nåede frem til Wittenberg, hvor han modtog sine laurbær som magister.⁷⁹ Venusin havde altså ikke indskrevet sig i Wittenberg for at høre forelæsninger, for mellem immatrikulationen og magisterpromotionen knap 11 måneder senere kan han kun have siddet stille i en høresal ganske få dage, en noget utraditionel eksamensforberedelse. Skierbecks stambog bekræfter de første etaper, idet Bratislava dengang fungerede som hovedstad for Ungarn. Landets østlige del var besat af tyrkerne. De to landsmænd må også have besøgt Italien og Schweiz sammen. Derfra

⁷⁵ Adolph Hofmeister (red.): *Die Matrikel der Universität Rostock*, Rostock 1891, II, s. 192.

⁷⁶ Johann Frederus et al. (udg.): *Carmina [...] in honorem [...] Tilemanni Hoffmeisteri [...]*, Rostochii 1578, bl. C3^r: “IONAS IACOBVS Croniensis” (eneste eksempel på denne variant af tilnavnet).

⁷⁷ Rigsarkivet, B54B (Sjællandske Registre 1579-1588), bl. 24^v-25^r. Udgivet Rørdam 1868-1874, s. 300f.

⁷⁸ Hartwig 1894, s. 285: “Jonas Iacobi Coronanus” (eneste eksempel på denne variant af tilnavnet).

⁷⁹ Anders Bertelsen Dallin et al. (udg.): *Gratulationes in honorem [...] Jonæ Jacobi Coronensis [...]*, Witebergæ 1580, bl. A3^r-4^r.

rejste Skierbeck mod nord og ankom til Frankfort den 29. marts. Den 13. april var han i Jena. Som vi skal se, var Venusin sandsynligvis den 9. april i Køln. Da denne by ligger 400 km fra Jena, kan han ikke have været i Jena den 13. april sammen med Skierbeck. Deres veje skiltes altså tilsyneladende mellem Rhinen og Wittenberg.

Efter magisterpromotionen rejste Skierbeck tilbage til Danmark og synes ikke at have beholdt nogen kontakt med Venusin. I 1583 blev han hovmester for adelsmanden Christian Barnekow, og de foretog adskillige rejser sammen.⁸⁰ De drog først til Basel, hvor Skierbecks stambog ophører den 4. september 1583. Derfra rejste de videre til Frankrig, England, Skotland, Irland og Nederlandene. De var to gange i England og boede der i to år for at lære sproget. Efter et ophold i Danmark i 1586 besøgte de England for tredje gang, derefter Tyskland og Italien og nåede ned til Sicilien. I 1588 rejste de fra Venedig til Grækenland, Cypern, Syrien, Libanon, Israel og Ægypten og tilbragte bagefter to år i Padova for også at lære italiensk. Den 16. marts 1591 tog Skierbeck doktorgraden i medicin i Basel og blev læge i Lübeck, hvor han døde i 1633.⁸¹ Venusin kan have besøgt ham i 1601 og ved den lejlighed være kommet i besiddelse af Lambardes *Archaionomia*, men det synes mere sandsynligt, at han fik bogen gennem Young eller måske Barnekow. I 1593 blev sidstnævnte hofjunker og foretog i 1594 en ny rejse til Skotland, besøgte i 1597 for fjerde gang England og mødtes i 1600 med engelske diplomater i Emden. I 1602 blev Barnekow forlenet med Landskrona. Venusin hyldede lensmanden, der forestod hans hjemby, med et anagram, bad ham muligvis den 18. oktober 1602 om lån af historiske dokumenter og anbefalede ham en vidtberejst student den 24. maj 1603.⁸² Det er derfor ikke utænkeligt, at han fik Lambardes bog af Barnekow, i givet fald så omkring 1602.

I Heidelberg findes der en anden autograf fra Venusins studierejse (V₄). Den 9. april 1580 indførte han en kort notits i Arnold Manlius' stambog og betegnede sig selv som medicinstuderende. Han angav ikke mødestedet og anførte heller intet citat.⁸³ Manlius kom fra Gent og

⁸⁰ Hans Povelssøn Resen: *Offuer [...] Christian Barnekows [...] Lijg*, 1613, bl. C5^r-D3^r.

⁸¹ Peter Voswinckel: *Der dänisch-lübeckische Arzt und Chymicus Johannes Scerbecius (1553-1633)*. Joachim Telle (red.): *Analecta Paracelsica*, Stuttgart 1994, s. 305-334.

⁸² PH 146 = 150f. (anagram). Jf. Rørdam 1874-1877, s. 282; PH 235f. (1602), 271f. (1603). Udgivet Rørdam 1874-1877, s. 293f., 296f.

⁸³ Heidelberg, Universitätsbibliothek, Hs. 487: Andreas Alciatis: *Liber emblematum [...] verteutschicht [...] durch Jeremiam Held [...]*, Franckfurt am Mayn 1566, s. 112. Jf. Vello Helk:

hed ifølge den ældste biografi 'de Man' på folkesproget.⁸⁴ Med latiniseringen gjorde han sig til navnebror med flere heltemodige romere. Han studerede i Leuven, rejste til Paris, deltog i et fireårigt kejserligt gesandtskab til Konstantinopel og vendte over Wien tilbage til Tyskland. Han ankom til Køln i 1576, indtrådte i det medicinske fakultet og arbejdede her som medicinprofessor indtil sin død i 1607.⁸⁵ Ved afrejsen til Konstantinopel i 1570 påbegyndte han en stambog og valgte en tysk oversættelse fra 1566 af Andreas Alciatus' *Emblematum liber* fra 1531. Stambogen indeholder 165 indførsler fra Delft, Køln, Konstantinopel, Philippolis (Plovdiv), Prag og Wien. Dens løbetid fortsætter til 1610 ud over ejerens død.⁸⁶ Intet tyder på, at Manlius foretog en ny rejse efter 1576. Venusin må altså have indtegnet sig i 1580 i Køln. Manlius' stilling foranledigede måske den unge dansker til at præsentere sig som medicinstuderende.

Ved mødet var Venusin sammen med Mogens Bertelsen Dallin, en jævnaldrende præstesøn fra Tureby syd for Herfølge. Efter studier i Jena, Greifswald og Wittenberg kom han i oktober 1579 til Rostock.⁸⁷ Da hans navn er det første i matrikelbogen i oktober, og Venusin først ankom til Wittenberg den 19. samme måned, traf de to danskere muligvis allerede hinanden i Rostock. De blev i hvert fald snart rejsefæller og fulgtes ad gennem det meste af Europa. Bertelsen blev immatrikuleret den 10. januar 1580 i Padova, kun tre dage efter Skierbeck, så alt taler for, at disse to havde rejst sammen.⁸⁸ Bertelsen mangler i Skierbecks stambog, men det må skyldes, at han indførte sig på et af de nu bortskårne blade. Det er altså muligt og endda sandsynligt, at Bertelsen og Venusin rejste sammen fra Rostock til Italien og videre tilbage til Køln. Her fortsatte førstnævnte vel i en anden retning, da han ikke bidrog

Laurentius Nicolai Norvegus [...], 1966, s. 483; d.s. 1987, s. 421; Andersen 2009, s. 214f. (faksimile), 427, 439.

⁸⁴ Antonius Sanderus: *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres*, Antverpiæ 1624, s. 23f.

⁸⁵ Sibylle Penkert: Zur systematischen Untersuchung von Emblematic-Stammbüchern. Am Beispiel des Kölner Professors der Medizin Arnoldus Manlius, phil. et med. dr. (gest. 1607). Albrecht Schöne (red.): *Stadt – Schule – Universität – Buchwesen und die deutsche Literatur im 17. Jahrhundert*, München 1976, s. 424-432.

⁸⁶ Wolfgang Klose: *Corpus Alborum Amicorum* [...], Stuttgart 1988, s. 63f. Der foreligger ingen optegnelse over de 265 indførsler.

⁸⁷ Hofmeister 1891, s. 200.

⁸⁸ Kristian Carøe: Danske og norske studerende i Padua 1559-161. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 6/4, 1913, s. 201-210, her s. 204 (Skierbeck: 7.1.1580, Bertelsen: 10.1.1580).

til hyldestudgaven i Wittenberg. I 1588 studerede Bertelsen i Herborn og dukker derefter op på Hven den 23. december 1591.⁸⁹ Her fungerede han i nogle år som Tycho Brahes tjener ('domesticus'). Omkring 1594 blev han forstander for hospitalet i Helligåndshuset ved siden af Helligåndskirken. Han var således nært knyttet til Venusin indtil 1596, hvor han blev ansat på Herlufsholm. I Manlius' stambog beskrev han sig som teologistuderende.⁹⁰ Venusins indtegnelse på samme side er det eneste konkrete vidnesbyrd om hans færden mellem mødet med Skierbeck i Bratislava og magisterpromotionen i Wittenberg. Det kan ikke helt udelukkes, at Venusin traf Manlius et andet sted end i Køln, f.eks. i Frankfurt. I givet fald kan Venusin og Skierbeck være forblevet sammen hele vejen gennem Italien, Schweiz og Tyskland.

Efter magisterpromotionen havde Venusin ikke travlt med at rejse hjem til fædrelandet, for han blev i udlandet fire år endnu. I oktober 1580 blev en dansker indskrevet i Rostock uden tilnavn. Matriklen præsenterer ham som "M[a]g[iste]r Iohannes Iacobus Danus".⁹¹ Det kan kun være Venusin, der dengang netop havde opnået magistertitlen i Wittenberg. Mellem denne immatrikulation i Rostock og Venusins hjemkomst til Danmark har vi kun to vidnesbyrd om hans færden ud over ekslibrisset fra 1582. Det første vidnesbyrd er yderst usikkert. Det drejer sig om et brev fra den 21. december 1602. Dengang skrev Venusin til Gaspard Bauhin, professor ved universitetet i Basel, og bad ham om at hilse en vis højlærd doktor "Materus", der 21 år forinden elskværdigt havde taget imod ham selv og hans rejsefæller i flertal, da de var på vej tilbage fra Italien.⁹² Det kunne umiddelbart betyde, at Venusin i 1581 rejste tilbage til både Italien og Basel. Eftersom han tilsyneladende netop havde benyttet denne rute i begyndelsen af 1580, ser det snarere ud til, at han huskede forkert, da han to årtier senere skrev til Basel. Det andet vidnesbyrd er fuldt ud pålideligt. Den 6. april 1582 forsvarede Venusin som respondens 35 astronomiske teser præ-

⁸⁹ Dreyer 1927, s. 107.

⁹⁰ Han synes aldrig at have opnået den magistertitel, han vistnok første gang tillægges i 1890 af Gustav Ludvig Wad (*DBL*, IV, s. 163), måske en forveksling med Anders Bentsen Dallin, magister i 1591.

⁹¹ Hofmeister 1891, s. 203.

⁹² PH 247-250. Udgivet Rørdam 1868-1874, s. 532-534. Venusins vært var en af de to brødre Timotheus og Theophil Mader. De kom fra Frauenfeld i Thurgau, var begge læger og udgav nogle medicinske teser i årene 1581-1583. Sarah-Maria Schober takkes for denne venlige oplysning.

senteret i Wittenberg af matematikeren Johannes Hagijs og kaldte sig stadigvæk ‘Coronensis’.⁹³ Hagijs gav privatundervisning i Wittenberg i slutningen af det 16. århundrede og har ikke efterladt sig mange spor i videnskabshistorien.⁹⁴

I 1987 henviste Vello Helk til en ny autograf (V₈). Den 13. juni 1592 indførte Venusin sig i Christian Poulsen Noviomagus’ stambog.⁹⁵ Denne mand var født i Danmark som søn af en af Christian 3.’s hofprædikanter fra Nijmegen, heraf tilnavnet. Han opnåede i 1588 på enkedronning Sophies personlige anbefaling et kongeligt stipendium til et udenlandsk studieophold og påbegyndte ved den lejlighed en stambog. Han valgte en emblem bog, udgivet i 1587 i Strasbourg af Nicolaus Reusner og til-egnet hertug Ulrik, Christian 4.’s lillebror. Det var meningen, at denne unge danske prins skulle indsættes som biskop i Strasbourg.⁹⁶ Stambogen indeholder 270 indførsler frem til 1596, de fleste fra Tyskland. I denne periode rejste Noviomagus en enkelt gang hjem og besøgte Sorø og København i sommeren 1592.⁹⁷ I stambogen indførte Venusin to mottoer, betegnede den rejsende som sin ven og bofælle og ønskede ham god tur til Tyskland. At Noviomagus betegnes som ven og bofælle, betyder, at han ikke kun overnattede i Venusins præstegård i 1592, men kendte sin vært fra tidligere. Måske havde Venusin fremmet bevillingen af det kongelige rejsestipendium i 1588.

De to mottoer har hidtil undgået enhver opmærksomhed. Det første er på latin: ‘Nullus servus sapiens nec tyrannus quisquam cui tuto fidus’. Den nøjagtige mening er uklar. Mottoet betyder ordret: “Hverken en klog slave eller en tyran, man kan fæste lid til”.⁹⁸ Samme motto indførte Venusin i tre udenlandske stambøger: den 9. maj 1593 til islændingen

⁹³ Johannes Hagijs: *Theses de astronomia*, Vitebergæ 1582. Venusins navn findes på titelbladet.

⁹⁴ Robert B. Todd: *Geminus and the Ps.-Proclan Sphaera*, Virginia Brown (red.): *Catalogus translationum et commentariorum*, Washington D.C. 2003, VIII, s. 1-48, her s. 46f. (kort notits).

⁹⁵ Lund, Universitetsbiblioteket, Stambok Noviomagus: Nicolaus Reusner: *Aureolorum emblematum liber*, Argentorati 1587, s. 174 (interfolieret eksemplar med håndskreven paginering). Jf. Helk 1987, s. 421.

⁹⁶ Om Reusners forhold til Danmark jf. Andersen 2020.

⁹⁷ Åke Davidsson: Några stamböcker i Lunds universitetsbiblotek. *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, 55, 1968, s. 33-58, her s. 39-41 (uden omtale af Venusin).

⁹⁸ Mottoet begynder med et dobbelt subjektsprædikat og er grammatisk ufuldstændigt nogenlunde ligesom “To Be or Not to Be”. Det kan også forstås som: “Hverken en klog slave eller en tyran kan man fæste lid til”. Andre fortolkninger er mulige.

Arngrimur Jónsson,⁹⁹ den 19. oktober 1600 til svenskeren Lars Knutsson Quenslovius (V₁₂) og den 9. august 1606 til englænderen William Bedwell (V₁₃). Den første kombination ('servus sapiens') hidrører vel fra Biblen: "En klog træll kan blive herre over en søn, der bringer skam, og få del i arven sammen med hans brødre."¹⁰⁰ Den næste kombination ('nec tyrannus quisquam') forekommer også i *Snudebillen*, en af Plautus' komedier, men det er uvist, om denne leksikalske overensstemmelse er tilstræbt eller tilfældig.¹⁰¹ Det er muligt, at det gådefulde motto bygger på andre inspirationskilder end de to nævnte, et ordsprog fra Det Gamle Testamente og en replik fra en romersk komedie, men det er indtil videre ikke lykkedes at opspore andre tekster med bedre overensstemmelse i ordlyd og indhold.

Venusins andet motto er græsk og betyder ordret: 'se selv, ikke: det har han selv sagt'. Første del ('αὐτὸς ὄρα') stammer fra Platons hovedværk *Staten*. Her drøfter Sokrates litteratur med Platons bror Glaukon og opfordrer ham til at undersøge sagen selv i stedet for at bede om svar.¹⁰² Anden del af mottoet ('αὐτὸς ἔφα') er lånt fra Cicero. Han opfordrede folk til at bruge deres egen fornuft og frarådede den fremgangsmåde, Pythagoras' disciple anvendte. Når de blev bedt om et bevis, nøjedes de angiveligt med at svare: 'Det har han selv sagt'.¹⁰³ Cicero gengav det græske svar på latin, og det endte som ordsprog. Erasmus kommenterede det udførligt og tilføjede den græske originalversion, Venusin anvendte i sit motto.¹⁰⁴ De to græske citater findes også i tre af hans egne vers i Peder Hansens brevbog:¹⁰⁵

⁹⁹ Jonas 1622, s. 113: "Nullus servus sapiens" (anden del af mottoet mangler). Stam-bogen er ikke bevaret.

¹⁰⁰ Robert Weber (udg.): *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*, Stuttgart 52007, s. 972: "servus sapiens dominabitur filiis stultis et inter fratres hereditatem dividet" (Ordsp 17,2). Oversættelse: <<https://www.bibelselskabet.dk/>>.

¹⁰¹ Denys Lambin (udg.): *M. Accius Plautus* [...]. Lyon 1576, s. 282: "nec tyrannus quisquam" (v. 285). I den pågældende scene deklamerer snudebillen, en tjener, at ingen i verden kan forhindre ham i at nå frem, hverken en tyrann eller andre magtfulde personer.

¹⁰² Émile Chambry (udg.): *Platon. Œuvres complètes*, Paris 2008, VIII, s. 84 (X,596a).

¹⁰³ Martin von den Bruwaene (udg.): *Cicéron. De Natura Deorum*, Bruxelles 1970, I, s. 59 (I,10): "ipse dixit".

¹⁰⁴ Eusebius Episcopus (udg.): *Des. Erasmi Roterodami adagiorum chiliades quatuor*, Basileæ 1574, s. 401 (nr. 2,5,87).

¹⁰⁵ PH 160. Ingen tidligere omtale.

Αὐτὸς ἔφα tenebris res pænè involverat omnes
 Vis solem tenebras qui fuget, αὐτὸς ὄρα.
 Αὐτὸς ὄρα ne te perduit αὐτὸς ἔφα.

‘Det har han selv sagt’ havde næsten omsvøbt alt i mørke. Ønsker du, at Solen skal bortjage mørket, så se selv! Se selv, for at du ikke skal føres i fortabelse af ‘det har han selv sagt!’

Venusin havde udviklet en teologisk variant af heliocentrismen og anså Solen som en gud, der fra universets navle udsendte varme og liv. Det lyder umiddelbart meget drastisk, men samme radikalisme kendetegner Venusin på mange andre områder, det være sig så banalt et spørgsmål som den danske retskrivning. Hans teologiske heliocentrisme dannede i 1602 grundlaget for den omtalte promotionstale¹⁰⁶ og synes også at komme til udtryk i de smukke vers ovenfor.

I 1973 gjorde Helk opmærksom på en autograf i Polen (V₁₂). Den havde Venusin den 9. oktober 1600 i København indtegnet i en svensk stambog.¹⁰⁷ Ejeren var ‘Laurentius Canuti Quenslovius’, altså Lars Knutsson fra Kvänslöv i Småland. Bogen indeholder ca. 215 indførsler fra 1600 til 1632, de allerfleste fra året 1600. Svenskeren blev immatrikuleret den 19. oktober 1596 i Greifswald og lod sig efter et ophold i Uppsala indskrive i november 1599 i Rostock. Herfra rejste han i september 1600 til Danmark med et uvist formål. Rejsen førte ham over Skåne, Sjælland, Fyn, Jylland, Slesvig og Holsten tilbage til Rostock, hvor han ankom den 19. december samme år. Omkring dette tidspunkt blev han huslærer for en fynsk herremandssøn. Mellem den 17. og 21. oktober samlede Quenslovius ikke færre end 16 indførsler i København.

I 1968 satte en amerikaner en engelsk stambog på auktion. Den blev købt af universitetsbiblioteket i Leiden og havde oprindeligt tilhørt William Bedwell. Han interesserede sig for matematik og orientalske sprog og blev i 1601 præst og rektor for kirken St Ethelburga-the-Virgin i London. Hans stambog består af to bind skrevet af Nicolaus Taurellus, medicin- og fysikprofessor i Altdorf. Denne tysker udgav i 1592 nogle sørgedigte og i 1595 en emblem bog med mange tomme sider og ram-

¹⁰⁶ Andersen 2017, s. 31. Kristendommen kombineres med Platon og geometrien til en ny form for personlig religion.

¹⁰⁷ Warszawa, Biblioteka Narodowa, Ms. 4859, s. 148. Jf. Vello Helk: Laurentius Quenslovius. En svensk student som dansk og norsk huslærer i begyndelsen af 1600-tallet. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 93, 1973, s. 147-161, her s. 156 (udtog); Helk 1987, s. 421.

mer, så den egnede sig fremragende som stambog.¹⁰⁸ De to bøger blev af Bedwell forenet til en stambog med 120 blade. Ejeren indskrev sit eget navn på forsiden den 12. juli 1596 og samlede 47 indførsler frem til 1629.¹⁰⁹

Den 9. august 1606 indtegnede Venusin sig i London sammen med sin kollega Hans Poulsen Resen (V₁₃). De to indførsler følger lige efter hinanden.¹¹⁰ Forbindelsen til Bedwell blev muligvis etableret gennem ripenseren Lauge Christensen, en fætter til Anders Sørensen Vedels hustru. Efter sin studentereksamen i Ribe rejste Lauge Christensen i 1594 til Nederlandene og fortsatte derfra til England, hvor han tilbragte flere år. Han indtegnede sig den 25. juni 1597 i Bedwells stambog og benyttede arabisk, syrisk, latin og dansk i sin indførsel. Efter ophold i Tyskland blev han privatlærer for to danske adelsmænd og rejste med dem til Nederlandene og Frankrig og tilbage til England. Den 3. marts 1604 indtegnede de to adelsmænd sig i stambogen sammen med en tredje dansk studiekammerat fra Sorø. Ved mødet med Venusin forærede Bedwell sin danske gæst et eksemplar af den senantikke rutebeskrivelse *Itinerarium Antonini Augusti*. Bogen var trykt i 1600 i Køln. Den indeholder en notits fra englænderen, men ingen egenhændig tilføjelse fra Venusin.¹¹¹ Sidstnævnte benyttede bogen i traktaten *De originibus Danicorum populorum et vocabulorum* og henviste fem gange til præcise sidetal i Køln-udgaven.¹¹²

Englandsrejsen er veldokumenteret.¹¹³ Den kongelige flåde bestod af otte skibe med 314 personer ombord. De forlod København den 10.

¹⁰⁸ Nicolaus Taurellus: *Carmina funebria* [...], Noribergae 1592 (8 bl.); d.s.: *Emblemata physico-ethica* [...], Noribergae 1595 (112 bl.).

¹⁰⁹ Alastair Hamilton: *William Bedwell, the Arabist 1563-1632*, Leiden 1985, s. 120-122.

¹¹⁰ Leiden, Universiteitsbiblioteek, Ms. BPL 2753: Taurellus 1595, bl. G5^v (Resen: bl. G4^v, dateret den 9.8.1606 ligesom en indførsel fra en tredje dansker, Poul Andersen fra København: bl. L4^v). Jf. Hamilton 1985, s. 22, 38, 122f., 133; Helk 1987, s. 421.

¹¹¹ Stockholm, Kungliga Biblioteket, 129 C d a: Andreas Schott (udg.): *Itinerarium Antonini Augusti* [...], Coloniae 1600, titelblad. Jf. Walde 1920, s. 289: "Religione sinceriore, Virtute vera, humanitate summa, multiplicique doctrina clarissimo Viro D[omino] Jonæ Jacobo Venusino, Regio historico, et Ecclesiae Ripensis Canonico dignissimo, scripsit Londini Anglorum Augu[sti] 9. A[nno] D[omini] 1606. Gulielmus Bedwell Ecclesiae Ethelburgensis pastor."

¹¹² A 93f., 109 (= B 71f., 78) = Schott 1600, s. 56, 77f., 528.

¹¹³ Henny Glarbo: Om den dansk-engelske Forbindelse i Christian IV.s og Jacob I.s tid. *Fra Arkiv og Museum*, 2/2, 1943, s. 49-80, her s. 56-66; d.s.: *Danske i England*, 1956, s. 22-33. Om Venusins kontakter til engelske lærde jf. Harald Ilsøe: *Gesandtskaber*

juni og ankom to dage senere til Gravesand. Opholdet i England varede to måneder, og mødet med Bedwell fandt sted tre dage før afrejsen. Den 12. august lettede flåden anker, og den 30. august deltog Venusin igen i møderne på universitetet. I sin indførsel gentog han som nævnt sit latinske motto og beskrev Bedwell som sin nære ven med to superlativer. Han var ligesom englænderen en tilhænger af Petrus Ramus, og det kan have fremmet deres venskab. I den rutebeskrivelse, han forærede, betegner Bedwell London som anglernes eller englændernes by. Venusin kalder den derimod 'cantuariernes' by. Denne antikke nation har lagt navn til Kent, som omtales af Julius Cæsar under navnet 'Cantium'.¹¹⁴ Ifølge Claudius Ptolemæus hørte London til dette territorium.¹¹⁵ Beda kaldte indbyggerne 'cantuarii' og mente, at de kom fra Jylland.¹¹⁶ I 1606 havde Venusin længe beskæftiget sig med denne tese og gjorde sit bedste for at underbygge den i sin traktat. Her citerer han selvsagt Beda.¹¹⁷

Venusins egenhændige brev til Johannes Piscator

I 1714 beskrev Ernst Salomon Cyprian det fyrstelige bibliotek i Gotha. Under folianterne opremsede han en række breve til og fra den calvinistiske teolog Johannes Piscator, rektor for Herborn akademi. Den næstsidste af 36 afsendere var Venusin. Brevsamlingen befinder sig stadigvæk samme sted. Første del (386 bl.) indeholder hovedsagelig alfabetisk ordnede originalbreve til Piscator og hans søn, ofte med egenhændige notitser af Piscator. Andel del (293 bl.) indeholder udkast til og afskrifter af breve fra de to teologer, samt akademiske skrifter fra deres virke ved akademiet. Dokumenterne stammer fra tidsrummet 1568-1628. Venusins brev findes i slutningen af første del. Det er dateret

som kulturformidlende faktor. Forbindelser mellem Danmark og England-Skotland o. 1580-1607. *Historisk Tidsskrift*, 11/6, 1960-1962, s. 574-600, her s. 597f.

¹¹⁴ Petrus Horst (udg.): *C. Iulii Cæsaris commentariorum de bello gallico libri viii* [...], Coloniae 1589, s. 107f., 112 (V,13f., V,22).

¹¹⁵ Gerhard Mercator (udg.): *Cl. Ptolemaei Alexandrini Geographiae libri octo* [...], [Køln] 1584, s. 17 (II,3).

¹¹⁶ Hieronymus Commelinus (udg.): *Rerum Britannicarum [...] scriptores [...] Bedæ [...] historiae ecclesiasticae [...] libri V* [...], Lugduni 1587, s. 157 (I,15).

¹¹⁷ A 54 (= B 41).

den 1. april 1595 i København (V₁₀).¹¹⁸ Underskriften medregnet tæller selve brevet 27 linjer på den ene side af bladet. På den anden side er der fem linjer fra Venusins hånd med adressatens navn i dativ. Bladet var oprindeligt foldet sammen til et brev. Piscator har egenhændigt påtegnet en notits på den modsatte side af det sammenfoldede brev. Han nævner et svar, der ikke er afskrevet i anden del af brevsamlingen. Det gik vel til grunde i 1728 under Københavns brand. Venusin hentyder i sit brev til en tidligere korrespondance mellem ham selv og Piscator. Den må også formodes at være gået tabt.

Hidtil var Venusins korrespondance kun kendt gennem afskrifter og tryk. Med autografen besidder vi nu 40 breve fra Venusin: fire fra perioden 1594-1597 til Arngrimur Jónsson udgivet af samme i 1622,¹¹⁹ 33 fra perioden 1600-1604 til delvist ukendte modtagere bevaret i Peder Hansens brevbog,¹²⁰ et brev sendt i 1605 til rektoren i Malmø Jens Aagesen bevaret i to afskrifter¹²¹ og et brev sendt i 1607 til universitetets rektor Hans Stephanius bevaret i Jens Bircherods dagbog¹²² og endelig det nyfundne brev til Piscator. 11 af brevene vedrører magisterpromotionen i 1602. Peder Hansen afskrev også 14 breve til Venusin, heraf tre af sine egne, et sendt fra Saksøbing i 1601, to fra Halsted i 1604 og 1605. Her blev han huslærer efter studietiden i hovedstaden. Kun en brøkdel af korrespondancen vedrører udlandet, og det er de mest spændende breve.

Muligvis kendte Venusin Piscator fra sit udenlandsophold. Piscator havde arbejdet som professor i Neustadt an der Hardt vest for Heidel-

¹¹⁸ Gotha, Forschungsbibliothek, Chart. A 130, bl. 369. Jf. Ernst Salomon Cyprian: *Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae Gothanae*, Lipsiæ 1714, s. 69 (nr. cxxiix); Daniel Gehrt: *Katalog der Reformationshandschriften* [...], Wiesbaden 2015, II/1, s. 560.

¹¹⁹ Jonas 1622, s. 78-80, 83f., 86f., 91f. Originalerne er ikke bevaret.

¹²⁰ PH 16-284. De fleste udgør kun en eller to sider i brevbogen. 21 af dem er udgivet: Holger Frederik Rørdam: Bidrag til de filippistiske Bevægelser og til D. Niels Hemmingsens Historie. *Kirkehistoriske Samlinger*, 6, 1867-1868, s. 252-326, her s. 321f. (1 brev); d.s. 1868-1874, s. 515-534 (7 breve); Rørdam 1874-1877, s. 284-297 (10 breve); d.s.: *Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie, især fra det 16. Aarhundrede*, 1875, II, s. 583-586 (3 breve); d.s.: Sivert Grubbes Dagbog (Slutning). *Danske Magazin*, 4/4, 1878, s. 4-83, her s. 27 (1 brev). Jf. Det Kgl. Biblioteks brevbog.

¹²¹ Holger Frederik Rørdam: Breve fra Professor Johannes Stephanius til Biskop Mogens Madsen i Lund. *Kirkehistoriske Samlinger*, 7, 1869-1871, s. 195-256, her s. 211f.

¹²² Det Kgl. Bibliotek, NKS 1986c 4°, kapsel 2, 'appendix' efter februar 1659. Anbefaling af Katrine Dankertsdatters nevø Johannes Rhode, der var på vej til England og Frankrig for at lære sprog.

berg fra 1578 til 1582. Det sted lå på Venusins rute. Fra 1582 til 1584 var Piscator rektor i Moers ved Düsseldorf og blev endelig rektor i Herborn i 1587. Han beholdt denne stilling indtil sin død i 1625. Skolen flyttede i 1594 for nogle år til Siegen knap 30 km nordvest for Herborn. Derfor sendte Venusin sit brev til denne by.

Indholdet af brevet er følgende: Venusin takker Piscator for nogle lykønskninger og nævner en berømt, men anonym landsmand i fyrerne, som Piscator åbenbart var uenig med. Venusin antyder, at han selv forgæves har forsøgt at få vedkommende til at skifte mening. Han fortæller derefter, at Sten Brahe, altså Tycho Brahes lillebror, glæder sig over, at Cort Aslaksen¹²³ er blevet rensset. Det fremgår af brevet, at Sten Brahes søn Otto på det tidspunkt besøgte akademiet i Siegen. Venusin skriver også, at han har viderebragt en advarsel fra Piscator til Christian Friis i håbet om, at denne skulle bringe advarslen videre til Christian 4. Sagen drejede sig om et epigram. Brevet slutter med en hilsen fra Venusins præstekollega Isak Grønbæk til Piscator.

I begyndelse af brevet refererer Venusin til en åbenbart omfattende korrespondance med Piscator. Han nævner i hvert fald dennes breve i flertal ('toties literis'). Umiddelbart reagerer han på et brev, hvis indhold med nogenlunde sikkerhed kan rekonstrueres. Det handlede åbenbart bl.a. om et epigram, der heller ikke er bevaret. Det står kun klart, at et anonymt epigram var i omløb, og at Piscator stod under mistanke for at have skrevet det. Venusin beskriver ikke epigrammet nærmere og betegner det kun som smagløst.

Cort Aslaksen havde også stået under anklage, men det fremgår ikke for hvad, og nu var han blevet rensset. Han var født i Bergen, kom i 1578 til Malmø skole og derefter i 1584 til Københavns Universitet. Efter seks års studier fik han tildelt et rejses stipendium, men det blev udskudt, da han valgte først at gå i tjeneste på Hven. Her ankom han den 26. oktober 1590 og gik Tycho Brahe til hånd i 2½ år, altså halvdelen af tiden sammen med Mogens Bertelsen Dallin, der som nævnt dengang arbejdede på Hven i astronomens tjeneste. Aslaksen blev magister i maj 1593 og begav sig nu på udenlandsrejse som hovmester for adelsmændene Jens Sparre og Otto Brahe, en af Sten Brahes sønner. Rejsen varede seks år og førte Aslaksen til Rostock, Wittenberg, Herborn, Siegen, Heidelberg, Basel, Lausanne, Italien, Genève, Paris, Orléans, Oxford, Cambridge,

¹²³ Vindingius 1665, s. 194-200; Holger Frederik Rørdam: *Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, 1873-1877*, III, s. 585-599.

Edinburgh, St Andrews og Leith. Fra Skotland rejste han over Norge tilbage til Danmark og ankom i 1599 til Kalundborg, hvor Sten Brahe dengang var lensmand. Aslaksen blev snart professor i København og aflagde eden den 14. juni 1600, få dage før Venusin.

To af hans etaper bekræftes af immatrikulationer. Rostocks matrikel har kun Jens Sparre, der her blev indskrevet i april 1593, altså kort før Aslaksen blev magister i København.¹²⁴ I Wittenberg mangler både Aslaksen, Sparre og Brahe. De dukker alle tre op sammen i Herborn i foråret 1594. De ankom her sammen med Otto Brahes fætter og nevnebror Otto Axelsen Brahe og dennes hovmester Hans Bang.¹²⁵ Sidstnævnte efterfulgte i 1600 Venusin som præst for Helligåndskirken og blev i 1616 som tilhænger af den for kryptocalvinisme landsforviste Oluf Jensen Kock forflyttet til Besser på Samsø. To mænd fra Venusins omgangskreds havde tidligere besøgt Die Hohe Schule i Herborn, Bertelsen i 1588 og Noviomagus i 1592.¹²⁶ Aslaksen, Sparre og Otto Stensen Brahe flyttede i 1594 med skolen til Siegen, men blev ikke længe på det nye sted, for allerede den 1. maj 1595 lod de sig immatrikulere i Heidelberg, en anden calvinistisk højborg.¹²⁷ De forlod altså sikkert Siegen lige efter Piscators modtagelse af Venusins brev. Det må være ankommet midt i april.

Det er som sagt uvist, hvad Aslaksen var anklaget for. Herefter nævner Venusin det fornærmende epigram. Sagen var så alvorlig, at Venusin havde forsøgt at gøre kronprinsen opmærksom på epigrammet

I 1597 udgav Aslaksen en latinsk afhandling om himlen og tilegnede den Tycho Brahe. Bogen udkom i Siegen, men forordet var undertegnet den 16. november 1596 i Basel. Udgaven indledes med et harmløst epigram fra Piscator. Det kan ikke være identisk med det polemiske digt. I forordet omtaler Aslaksen sin tidligere rektor

¹²⁴ Hofmeister 1891, s. 242.

¹²⁵ Gottfried Zedler et al. (red.): *Die Matrikel der Hohen Schule und des Paedagogiums zu Herborn*, Wiesbaden 1908, s. 16 (Aslaksen og Bang optaget på højskolen som nr. 3 og 4 under Johannes Pincier, hvis rektorat begyndte den 4.2.1594), 202 (Otto Axelsen Brahe optaget i sommersemestret 1594 i underskolens 3. klasse), 205 (Johannes Sparre og Otto Stensen Brahe optaget i underskolens 2. klasse og flyttet i 1594 til Siegen). I 1599/1600 blev tre andre af Sten Brahes sønner optaget i 2. klasse (ibidem s. 211).

¹²⁶ Christian Emil August Schøller: Danske, Nordmænd og Holstenere immatrikulerede ved Højskolen og Pædagogiet i Herborn. *Personalthistorisk Tidsskrift*, 32, 1911, s. 36-41 (med biografiske oplysninger).

¹²⁷ Gustav Toepke (red.): *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, Heidelberg 1886, II, s. 178.

i Siegen med stor respekt. I et kapitel om himmellegemernes natur citerer han med beundring Ramus, en af Copernicus' første tilhængere i Frankrig. Franskmanden ønskede at befri astronomien for de komplicerede hypoteser, som især Tycho Brahe opererede med. Aslaksen citerer også et brev, hvori den skånske astronom tager skarp afstand fra Ramus. Aslaksen forholder sig selv neutral.¹²⁸ I et senere kapitel påviser han dog himlens ubevægelighed og roser Copernicus, der i modsætning til Tycho Brahe mente, at Solen stod stille.¹²⁹ Traktaten gør næsten Aslaksen til Nordens første heliocentriker, en hæderstitel, der traditionelt tillægges Venusin.

I sit brev skriver Venusin, at han føler sig i god nåde hos Sten Brahe. Han kendte som nævnt Tycho Brahes lillebror fra sin tid som præst i Herfølge. Til slut sender han Piscator en hilsen fra sin kollega Isak Grønbæk. Denne mand var søn af Søren Grønbæk, der blev præst på Frederiksborg den 8. januar 1574. Venusin kendte altså Isak Grønbæks far fra sin kostskoletid i Nordsjælland. Mellem 1586 og 1593 studerede Isak Grønbæk i udlandet, blandt andet på calvinistiske skoler i Nederlandene. Selv om han mangler i Herborns matrikel, må han på et vist tidspunkt have mødt Piscator under sit ophold i Tyskland. Ved sin hjemkomst til Danmark blev han sognepræst ved Sankt Nicolai i København ikke langt fra Helligåndskirken. Kort efter hans embedstiltrædelse blev der rejst sag imod ham, fordi han i sin pinseprædiken 1594 havde udtalt sig på calvinistisk vis om prædestinationen. Den 17. august 1594 forpligtede han sig til fremover at undgå anstødsvækkende anskuelser. Hans hilsen til Piscator få måneder senere viser, at han ikke helt havde skåret båndet over til sine trosfæller.

Oversigt over Venusins autografer

I de 13 beskrevne autografer er alle latinske minuskler repræsenteret bortset fra z, alle majuskler bortset fra U, X, Y, Z. Venusin bruger også visse accenter og forkortelser og fire sætningstegn: komma, punktum, semikolon og spørgsmålstegn. Trods en svag varians er bogstaverne gennemgående meget karakteristiske, især majusklerne A, D, H, P og T og minusklerne d, h og p. Fremtiden vil vise, om der dukker flere autografer op. De nedenfor fortegnede og i faksimile gengivne auto-

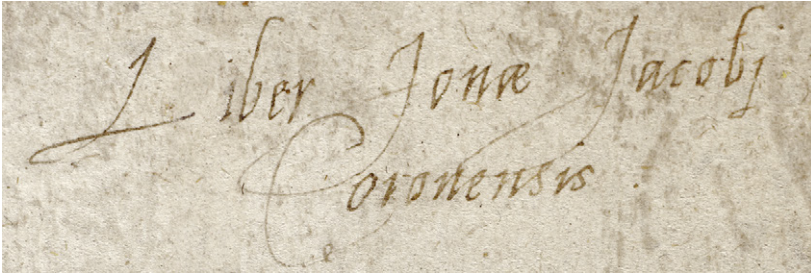
¹²⁸ Cunradus Aslachus: *De natura cæli triplicis* [...], Sigenæ Nassoviorum 1597, s. 160f.

¹²⁹ Ibidem s. 168.

grafer danner et solidt sammenligningsgrundlag for anonyme tekster, der af indholdsmæssige grunde peger på Venusin som ophavsmand, og de er ikke få.

Nr.	Underlag	Dato	Ord	Bogstaver	Forkortelser	Tal	Cifre
V ₁	Zwinger: <i>Methodus</i>	1578	6	31	4	1	4
V ₂	Jamblichos: <i>De mysteriis</i>	udateret	4	25	0	0	0
V ₃	Skierbecks stambog	3.12.1579	41	234	6	2	12
V ₄	Manlius' stambog	9.4.1580	7	48	1	2	5
V ₅	Simler: <i>Vallesia descriptio</i>	1582	9	50	3	1	2
V ₆	Habermann: <i>Lexicon</i>	1585	11	64	1	1	4
V ₇	Arnobius: <i>Disputationes</i>	udateret	18	118	5	0	0
V ₈	Noviomagus' stambog	13.6.1592	45	246	3	1	9
V ₉	Lambarde: <i>Archaionomia</i>	udateret	3	19	1	0	0
V ₁₀	Brev til Piscator	1.4.1595	216	1224	23	1	8
V ₁₁	Agricola: <i>De re metallica</i>	1598	11	56	2	1	4
V ₁₂	Quenslovius' stambog	16.10.1600	21	135	3	2	9
V ₁₃	Bedwells stambog	9.8.1606	35	238	6	0	0

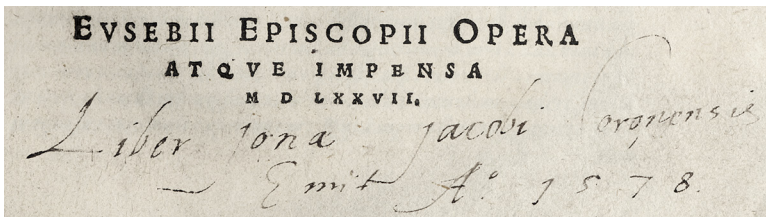
Faksimile og oversættelse

V₁: Ekslibris i Zwingers *Methodus apodemica*, 1578

[ill. 1]

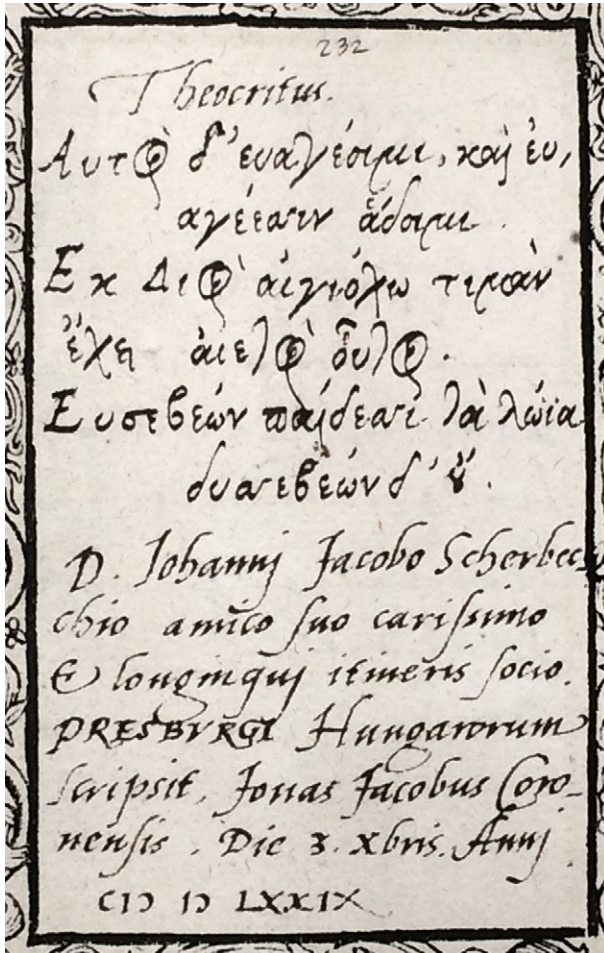
Liber Jonæ Jacobj | Coronensis. ('Bog tilhørende Jon Jacobsen fra Kronen.')

V₂: Ekslibris i *Jamblichus de mysteriis Ægyptiorum*, ca. 1578

[ill. 2]

Liber Jonæ Jacobj Coronensis | Emit A[nn]º. 1578. ('Bog tilhørende Jon Jacobsen fra Kronen. Han købte den i 1578.')

V₃: Indførel i Skierbecks stambog, 3.12.1579

[ill. 3]

Theocritus. Αυτὸ[ς] δ' ευαγέοιμι, καὶ ἐυ-|αγέεσσιν ἄδοιμι. | Ἐκ Διδ[ς] αἰγίόχῳ τιμὰν | ἔχει
ἀιετὸ[ς] οὔτο[ς]. | Εὐσεβέων παιδεοσι τὰ λῶια | δυσσεβέων δ' οὔ. | D[omino]. Johanny
Jacobo Scherbec-|chio amico suo carissimo | Et longinquj itineris socio. | PRESBYRGI
Hungarorum | scripsit, Jonas Jacobus Coro-|nensis. Die 3. Xbris. Annj. | CIO IO LXXIX.
(‘Theokrit. Gid jeg, der altid dybt respekterer de udødelige, måtte behage de fromme
hjerter. Fromhed er et lykkeligt budskab om Jupiters gunst. Den, der frygter guderne,
ser sine børn trives. Den vantros børn forgår i nød. Dette skrev Jon Jacobsen fra Kro-
nen den 3. december 1579 i Bratislava til Hans Jacobsen Skierbeck, sin kæreste ven og
ledsager på en lang rejse.’)

1580 April. 9
Jonas Jacobi Coronensis
Danus
Medicinæ studiosus

V₄: Indførel i Manlius' stambog, 9.4.1580
[ill. 4]

1580 April[is]. 9 | Jonas Jacobi Coronensis | Danus | Medicinæ studiosus. ('Den 9. april 1580 Jon Jacobsen fra Kronen, dansk medicinstuderende.')

Constat 11 grossis Misnicis
Jonas Jacobus Coronensis Danus
ph[ilosophiæ]
M.I.I.C.

V₅: Ekslibris i Simlers *Vallesiae descriptio*, 1582
[ill. 5]

Constat 11 grossis Misnicis. Jonas Jacob[us] Coronensis Danus ph[ilosophiæ]: M[agister]: [over stempel med: M.I.I.C. for 'Magister Jonas Jacobus Coronensis'] ('Kostede 11 Groschen fra Meissen. Jon Jacobsen fra Kronen, dansk magister i filosofi.')

Jonas Jacobus Coronensis ab hæ-
redibus ANDREÆ Mariagrii
emit mense Majjo A° 1585

V₆: Ekslibris i Habermanns *Lexicon Ebraicum*, 1585

[ill. 6]

Jonas Jacobus Coronensis ab hæ-|redibus ANDREÆ Mariagrii, | emit mense Majjo A[nn]°
1585. ('Jon Jacobsen fra Kronen købte [bogen] i maj 1585 af Anders Mariagers ar-
vinger.')

Reverendo et Clarissimo viro M[agistro]: Seve-
rino Torndal: Ecclesie Helsingorensis.
Pastori vigilantiss[imo]:, amico et fratri integerr[imo]:
Jonas Jacobus d[e]d[i]t.

V₇: Notits i Arnobius' *Disputationes adversus gentes*, ca. 1590

[ill. 7]

Reverendo et Clarissimo viro M[agistro]: Seve-|rino Torndal[ino]: Ecclesie Helsingoren-
sis. | Pastori vigilantiss[imo]:, amico et fratri integerr[imo]: | Jonas Jacobus d[e]d[i]t.
(Jon Jacobsen gav [bogen] til den ærværdige og højtberømte mand, magister Søren
Torndal, den yderst årvågne præst ved Helsingør Kirke, sin yderst hæderlige ven og
bror.')

Nullus servus sapiens.
 Nec tyrannus quisq[ua]m cui
 tuto fidus.

Virtute & doctrina præ-
 claro juveni Christiano
 Paulino, amico suo domestico
 in Germaniam studiorum
 causa abeunti, fausta om-
 nia à Deo precat[us], sua
 manu scripsit Jonas Ja-
 cobus Minister Verbi Hafniae
 18 Idibus Junij
 Anno MDXII
 Αὐτὸς ὄρα
 non
 Αὐτὸς ἔφα

V₈: Indførel i Noviomagus' stambog, 13.6.1592

[ill. 8]

Nullus servus sapiens. | Nec
 tyrannus quisq[ua]m cui |
 tuto fidus. | Virtute Et doc-
 trina præ-|claro juveni Chri-
 stiano | Paulino, amico suo
 domestico | in Germaniam
 studiorum | causa abeunti,
 fausta omnia à Deo preca-
 tus, sua | manu scripsit Jo-
 nas Ja|cobus, Minister Verbi
 Hafniæ, 18 Idibus Junij | Anno
 MDXII. | αὐτὸς ὄρα |
 non | Αὐτὸς ἔφα. ('Hver-
 ken en klog slave eller en
 tyrann, man kan fæste lid til.
 Dette skrev Ordets tjener
 Jon Jacobsen egenhændigt
 den 13. juni 1592 i Køben-
 havn til sin ven og bofælle
 Christian Poulsen, som var
 på vej til Tyskland for at stu-
 dere, og ønskede ham Guds
 velsignelse. Se selv, ikke: det
 har han selv sagt.')

Regiæ Maiestatis per Decennium.
 Jonas Jacobus Venusinus

V₉: Ekslibris i Lambardes *Archaionomia*, 1595/1603

[ill. 9]

Jonas Jacobus Venusin[us] ('Jon Jacobsen fra Venusia.')

Reverende et Clarissime vir, facis tū quidem pro singu-
 lari illā tuā humanitate et modestiā viri Christiani
 quod me tuos literas micias, hominem de te, ne ver-
 bulo quidem mentum. Quod gratularis, hoc sane ex
 animo ipse mihi gaudeo, & Deum oro, ut quod ipse
 in nobis operatus est, confirmare velit, Quod nostrum
 illi magni nominis viro optas, id frustra esse arbitror.
 Homini nō quadragenario imatam opimorem extorquere
 per quam difficile est; At quid fiet Octogenario?
 Magnifico & illustri Dno Stenoni, gratum fuit, quod
 tam studiosè M: Conradum purgas, cui etiam
 quantum emolumentū ex tuo convictū, atq; exercitiis
 abs te in Museo ipsius institutis, capiat Otto. Expi-
 cui. Igitur jubeas Altelium nostrum bono esse animo,
 Nihil ipsi demceps periculi creabitur, quamdiū in bonā
 apud Stenonem fuero gratiā. Admonitionem tuam de
 Epigrammate illo insulso, quod satis liquet non esse
 tuū, nobilissimo & Doctissimo Dno Christiano Fusio
 transmissi, is nō principe nostro familiariter utitur,
 Ipsūmq; per literas rogavi, ut captata commodā occasi-
 one de Epigrammate illo, deq; tuā admonitione ipsius
 Majestatem commorefaciat. Salutat Rētam Dignitatem
 tuam, collega meus vir doctissimus M: Isaacus
 Cronenbecanus, Feliter vale magna Germania deus.
 Scripsi Hafnia Calend: Aprilis Anno Christiano
 1610 x cv. J: Rētam Dignitatem colens
 JOHANNES JACOBUS VENUSINUS

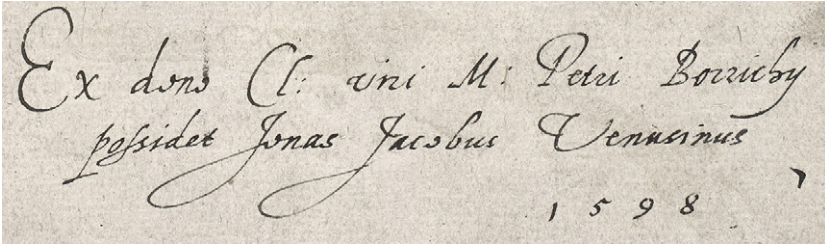
Reverendo et Clarissimo viro D^{no}
 Johanni Piscatori Illustris Scholæ
 Sigenensis, Professore Theologico
 primario. D^{no} suo & amico
 reverenter colendo. S. D.

V₁₀: Brev til Piscator, 1.4.1595

[ill. 10a + 10b]

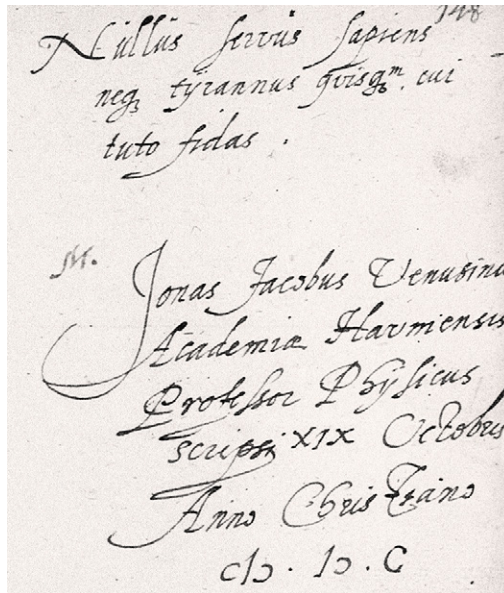
Reverende et Clarissime vir, facis tû quidem pro singu-|lari illâ tuâ humanitate et modestiâ
 verè Christianâ | quod me toties literis invisas, hominem de te, ne ver-|bulo quidem meritûm.
 Quod gratularis, hoc sanè ex | animo ipse mihi gaudeo, & Deum oro, ut quod ipse | in nobis
 operatus est, confirmare velit, Quod nostrati | illi magni nominis viro optas, id frustrâ esse
 arbitror: | Homini [e]n[im]: quadragenario innatam opinionem extorquere | per quàm
 difficile est, At quid fiet Octogenario? | Magnifico & illustri D[omi]no Stenoni, gratum fuit,
 quod | tam studiosè M[agistrum]: Cunradûm purgaris, cui etiam | quantum emolûmenti ex
 tuo convictû, atq[ue] exercitiis | abs te in Museo ipsius institutis, capiat Ottho, expli-|cui.
 Igitur jubeas Aselacum nostrum bono esse animo, | Nihil ipsi deinceps periculi creabitur,
 qvamdîû in bonâ | apud Stenonem fuero gratiâ. Admonitionem tuam de | Epigrammate illo
 insulso, quod satis liquet non esse | tûûm, nobilissimo & Doctissimo D[omi]no Christiano
 Frisio | transmisi, is [e]n[im]: principe nostro familiariter utitur, | Ipsûmq[ue] per literas
 rogavi, ut captatâ commodâ occasi-|one de Epigrammate illo, deq[ue] tuâ admonitione Ip-
 sius | Majestatem commonefaciat. Salutât R[everen]dam Dignit[ate]m | tuam, collega meus
 vir doctissimus M[agister]: Ishacus | Gronebecciûs, Feliciter vale magnum Germaniæ decus.
 | Scripsi Hafniæ Calend[is]: Aprilis Anno Christiano | CIO IO X CV. T[uam] R[everen]dam
 Dig[nitate]m colens | Jonas Jacobus Venusinûs || Reverendo et Clarissimo viro D[omi]no |
 Johanni Piscatori Illustris Scholæ | Sigenensis Professore Theologico | primario D[omi]no suo
 & amico | reverenter colendo. S[alutem] D[at]. | [Piscators hånd:] Jonas Jacobus significat
 mihi de | Epigram[m]ate. | Rescripsi.

(‘Agtværdige og berømmelige mand, du viser en enestående venlighed og særlig kristen beskedenhed ved at sende mig, der ikke engang har fortjent et lille ord, alle disse breve. Det, du lykønsker mig for, glæder jeg mig sandelig også af hjertet over og beder Gud om at styrke, hvad han har gjort ved os. Det, du ønsker vedrørende vores landsmand med det store navn, er efter min mening forgæves. Det er nemlig meget vanskeligt at uddrive en indgroet mening fra en mand i fyrerne. Og hvad med en mand i firserne? Den ypperlige og berømmelige hr. Sten var glad for, at du så grundigt har rensset magister Cort, som jeg også har forklaret, hvor stor fordel Otto vil få af omgangen med dig og af den undervisning, han modtager af dig i dit akademi. Sig derfor til vores landsmand Aslaksen, at han skal forblive ved godt mod. Han risikerer intet, så længe jeg er i god nåde hos Sten. Jeg har viderebragt din advarsel vedrørende det smagløse epigram, som tydeligvis ikke er fra dig, til den højadelige og høj lærde hr. Christian Friis. Han har nemlig en nær omgang med vores prins. Jeg bad ham også i et brev om at finde en passende lejlighed til at gøre hans majestæt opmærksom på epigrammet og din advarsel desangående. Din agtværdige højhed hilser af min høj lærde kollega, magister Isak Grønbæk. Jeg ønsker dig alt godt, du Tysklands store pyrd. Skrevet i København den 1. april 1595. Med al respekt for din agtværdige højhed Jon Jacobsen fra Venusia. Jeg hilser den agtværdige og berømmelige mand, hr. Johannes Piscator, første teologiprofessor ved den berømte skole i Siegen, min herre og ven, som jeg respektfuldt ærer. [Piscator:] Jon Jacobsen fortalte mig om epigrammet. Jeg skrev tilbage.’)

V₁₁: Ekslibris i Agricolas *De re metallica*, 1598

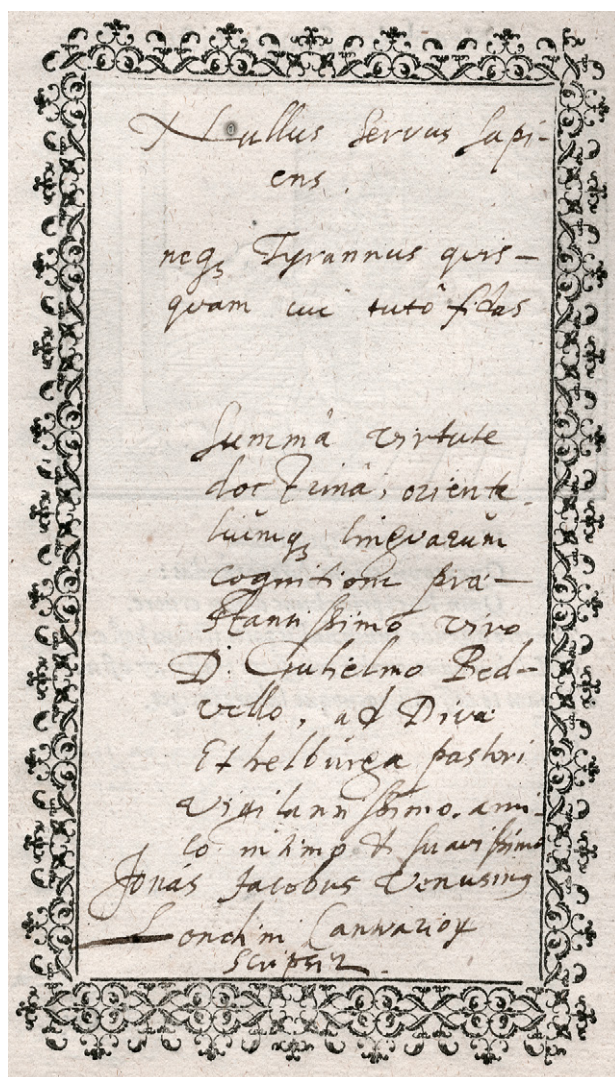
[ill. 11]

Ex dono Cl[arissimi]: viri M[agistri] Petri Borrichij | possidet Jonas Jacobus Venusinus
 | 1598 ('Ejes af Jon Jacobsen fra Venusia som gave fra den højtberømte mand magister
 Peder Borck i 1598.')

V₁₂: Indførel i Quenslovius' stambog, 19.10.1600

[ill. 12]

Nullus servus sapiens | neq[ue] tyrannus quisq[ue]m cui | tuto fidas. | M[agister]. Jonas
 Jacobus Venusinus | Academiae Havniensis | Professor Physicus | scripsit XIX Octobris
 | Anno Christiano | MDIO. C ('Hverken en klog slave eller en tyrann, man kan fæste
 lid til. Dette skrev magister Jon Jacobsen fra Venusia, fysikprofessor ved Københavns
 Universitet, den 19. oktober 1600.')

V₁₃: Indførelse i Bedwells stambog, 9.8.1606

[ill. 13]

Nullus Servus Sapi-ens | neq[ue] Tyrannus quis-|quam cui tuto fidas | Summâ virtute |
doctrinâ, orienta-|liûmq[ue] lingvarum | cognitione præ-|stantissimo viro | D[omino].
Guilmo Bed-|vello, ad Divæ | Ethelbûrgæ pastori | vigilantissimo, ami-|co intimo &
suavissimo | Jonas Jacobus Venusin[us] | Londini Cantvarior[um] | scripsit. ('Hverken
en klog slave eller en tyran, man kan fæste lid til. Dette skrev Jon Jacobsen fra Venusia
i cantuariernes London til den for sine særlige fortrin, sin rettroenhed og sit kendskab
til de orientalske sprog vidtberømte mand, hr. William Bedwell, den yderst årvågne
præst ved St Ethelburga, hans meget nære og elskværdige ven.')

SUMMARY

PETER ANDERSEN: *Venusinus's autographs*

Today thirteen autograph manuscripts are known by the Danish humanist Jon Jacobsen Venusinus (d. 1608), cited in older research particularly with reference to his opposition to exorcism. His enemies compared him to Faust; an admirer described him as 'the man with the enchanting name'. He first called himself Coronensis, alluding both to his upbringing in Landskrona and to his close association with the royal house, but he changed his name about 1595 to Venusinus, referring both to Ven, the island on which he claimed to have been born, and Venusia, Horace's home town. Seven bookplates provide an insight into this Dane's personal library. Among his books was a copy of William Lambarde's *Archaionomia*, from which he quotes twenty-four Old English words. Five entries in his *alba amicorum* bear witness to his circle of friends, which included several Calvinists. Three entries contain his hitherto neglected Latin and Greek mottos. The albums also allow partial reconstruction of his travels abroad. A recently rediscovered letter to the German Calvinist Johannes Piscator is particularly interesting and doubles the quantity of known text from Venusinus's hand.